

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет аграрної економіки і менеджменту
Кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування

КІСІЛЬ Віталій Євгенович

**Аграрне підприємство в системі управління та
виробничо-господарської діяльності / Agrarian enterprise
in control system and production economic activity**

Спеціальність – 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування”
Магістерська програма – Менеджмент і правове забезпечення
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконав студент групи
МПЗ_м-21
В.Є. Кісіль

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Р.В. Волошин

Магістерську роботу допущено
до захисту:
“___” _____ 20__ р.
В.о. завідувача кафедри
_____ Р.Б. Гевко

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	13
1.1. Інституційні засади реформування аграрного сектору економіки України.....	13
1.2. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України.....	24
1.3. Особливості управління аграрними підприємствами в умовах ринку	35
Висновки до розділу 1	46
Розділ 2. АНАЛІЗ УМОВ І РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ	48
2.1. Загальна організаційно-економічна характеристика агропромислових підприємств Збараського району	48
2.2. Аналіз виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Збараського району	59
2.3. Аналіз ефективності господарської діяльності аграрних підприємств Збараського району.....	68
Висновки до розділу 2	77
РОЗДІЛ ІІІ. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІННЯ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	79
3.1. Стабілізація фінансового стану аграрних підприємств на основі розвитку агрострахування	79
3.2. Вдосконалення управління аграрним підприємством на основі інноваційного розвитку.....	88
3.3. Розвиток ефективних організаційних форм господарювання в аграрному секторі економіки	96
Висновки до розділу 3.	106
ВИСНОВКИ	108
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	110

ВСТУП

В умовах становлення ринкових відносин в системі агропродовольчого виробництва ключову роль надано аграрним підприємствам, які є основними суб'єктами господарювання на усіх аграрних ринках. При цьому, визначено, що система їх управління є не завжди раціональною і сформованою відповідно до вимог зовнішнього середовища. Тому, дослідження проблем функціонування та організації управління в аграрних формуваннях Збараського району Тернопільської області є актуальним.

Актуальність роботи обумовлюється важливим значенням аграрних підприємств для продовольчої системи АПК та продовольчої безпеки населення. В контексті цього, важливим є обґрунтування напрямків підвищення ефективності їх управління.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дослідження полягає у визначенні та аналізі особливостей управління та виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств з точки зору можливості покращення їх фінансово-економічного стану та потенціалу розвитку. З мети випливають наступні завдання:

- дослідити теоретичні та методологічні основи вивчення аграрних підприємств з точки зору взаємодії із зовнішнім середовищем та налаштування внутрішніх змінних;
- провести аналіз управління та виробничо-господарської діяльності підприємств АПК Збараського району Тернопільської області;
- обґрунтувати напрямки покращення стану об'єкта дослідження а також запропонувати шляхи та методи вдосконалення управління ним.

Об'єктом дослідження є система аграрного підприємництва Збараського району Тернопільської області та система їх господарської діяльності.

Предмет дослідження: сукупність теоретико-методичних аспектів вдосконалення виробничо-господарського механізму та управління аграрними підприємствами регіону.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувалися наступні методи: аналіз та синтез, методи емпіричного пізнання, індексні та балансові методи, графічні методи.

Наукова новизна одержаних результатів. В даній роботі запропоновано напрями покращення стану об'єктів дослідження на основі розвитку агрострахування та агропромислової інтеграції.

Наукове значення роботи. В науковому плані дана робота є проміжною ланкою в дослідженні системи аграрного підприємництва. Вона ґрунтується на працях багатьох науковців і може служити основою для подальших досліджень в даній сфері.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення роботи отримали практичне значення в плані їх впровадження ПАТ «ВТО-Надзбруччя» Збаразького району Тернопільської області

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел на 77 позицій, 17 таблиць та 11 рисунків. Всього робота містить 107 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Інституційні засади реформування аграрного сектору економіки України

В умовах суспільних трансформацій та глобалізації, аграрний сектор економіки України може слугувати тим базисом розвитку, який забезпечить важливий позитивний вплив на загальний стан країни. На користь такого твердження, зокрема, свідчать загострення продовольчої кризи в світі та зростання інвестиційної привабливості сільського господарства України для закордонних інвесторів. Окрім того, багато науковців заявляють про існування значного нереалізованого потенціалу сільськогосподарського виробництва України, який виник через тривалу системну кризу галузі, руйнування господарського механізму та відсутність досвіду роботи в умовах ринкової економіки на умовах госпрозрахунку. На їхню думку реалізація такого потенціалу дозволить наростити виробництво сільськогосподарської продукції майже вдвоє. Це забезпечить зниження цін та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного продовольства на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Зрозуміло, що умовою для реалізації наявного виробничого потенціалу агропродовольчого виробництва є створення умов для ефективної підприємницької діяльності, залучення інвестицій та впровадження інновацій в господарські механізми, врегулювання нормативно-правових умов господарювання.

Результат повноти використання такого потенціалу та його нарощення залежить не лише від згаданих факторів, але й від рівня розвитку суспільно-економічних, зокрема ринкових інститутів. Наука сьогодні розглядає інституційні перетворення як одну із найважливіших умов забезпечення ефективності виробничо-господарського механізму в умовах ринку. Зміни інституційного характеру направляються на формування та оновлення

інститутів, завданням яких є створення адміністративного поля діяльності, визначення норм, правил, механізмів та інших складових взаємодії людей та суб'єктів господарювання в сферах, пов'язаних із економічною та політичною діяльністю, а також із соціальною сферою.

Здійснення реформ аграрного сектору в Україні постійно стикалося із рядом особливостей, більшість із яких забезпечила чинні параметри галузі, а також обумовила основні особливості діяльності. Перш за все, наголосимо, що в наших умовах реформи відбувалися революційним шляхом, який передбачав раптову зміну системи через напрацювання правового поля, формування механізмів та умов діяльності. При цьому, важливу роль повинна була відігравати ефективність методів трансформування. Вони мали в комплексі забезпечувати дію адміністративних, економічних та соціально-психологічних факторів, кожен із яких характеризується іншими важелями впливу та іншою природою виникнення.

Так, найбільш поширеними в наших умовах були адміністративні методи реформ, які передбачали прийняття відповідних законів та змін до них, використання директивних наказів та розпоряджень, більшість з яких мали несистемний характер і часто суперечили один одному. Значно менше поширення отримали економічні та соціально-психологічні методи. Так, зокрема, економічні методи, які передбачали цінове регулювання чи фінансову підтримку часто були недієвими через брак фінансових ресурсів на реалізацію відповідних програм. Важливою перешкодою була також тінізація економіки. Соціально-психологічні методи реалізовувалися особливо слабо, зважаючи на загалом песимістичне ставлення і недовіру селян до влади. В таких умовах дана група факторів повинна мати підтримуючий та доповнюючий характер. Проте неефективність вжитих заходів та їх несистемність знівелювали можливість використання наявного інструментарію інституційних змін в аграрному секторі економіки.

Пануюча сьогодні концепція стійкого розвитку аграрного сектору економіки передбачає застосування комплексного підходу при оцінюванні

ступеня взаємодії різного роду процесів, які формують інституційне поле досліджуваної проблеми. Більшість таких процесів можна умовно поділити на формальні та неформальні, частина із них відображає механізми взаємодії елементів аграрного сектору в межах мікро- та макросередовища (рис. 1.1).

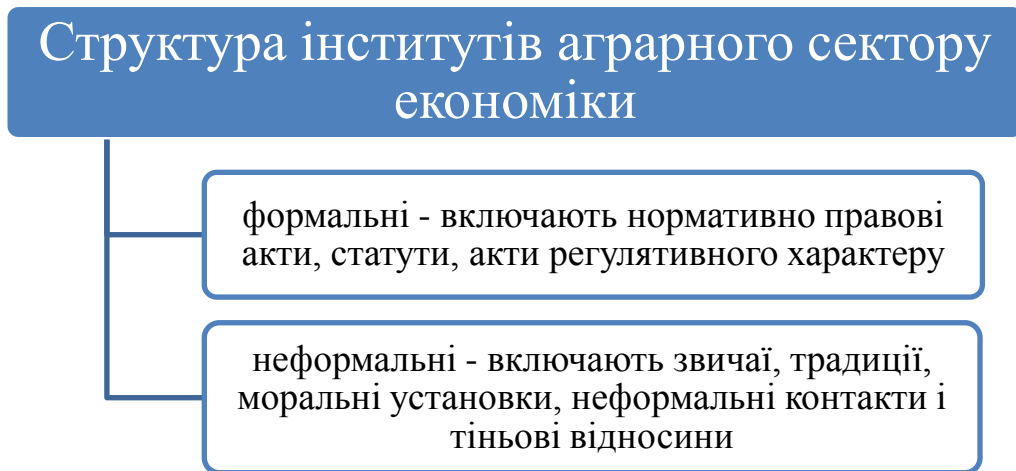

Рис. 1.1. Структура інститутів аграрного сектора економіки
Джерело: Сформовано автором на основі [41, с 251].

Сфері формальних інститутів в умовах реформ приділялася основна увага, завдяки чому зміни проходили досить масштабно і переважно цілеспрямовано. В системі неформальних інститутів ситуація значно інша – відсутність традицій аграрного підприємництва, втрата історичної пам’яті приватної власності на землю та вільного розпорядництва результатами праці укупі із проблемами морального та соціального характеру обумовили негативний фон реформ, більшість із яких було досить скептично сприйнято селянами. Більшість неформальних інститутів було успадковано від попередньої командно-адміністративної системи, в результаті чого більшість селян приватні сільськогосподарські підприємства надалі сприймають як “колгоспи”. Це стосується відсутності пріоритету права приватної власності на майно та результати праці, що зумовлює часті розкрадання, а також – низький рівень мотивації найманих працівників. Відсутність неформальних інститутів реформування відносин в аграрному секторі також досить

негативно впливає і на стан аграрного менеджменту, відповідно до чого, значний обсяг керівників агропідприємств сприймає їх як свою вотчину чи удільне князівство, особливо у тих місцях, де відсутня конкуренція на ринку оренди землі.

Загалом, усі зміни в інституційному полі аграрного сектору відбувалися на протязі чотирьох формальних етапів, в процесі яких відбулися роздержавлення землі та майна, організація нових форм власності та господарювання, напрацювання бази для підвищення ефективності господарювання агроформувань.

Більшість науковців процес реформування аграрної системи України поділяють на чотири етапи (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Періодизація здійснення аграрних реформ в Україні.

Етапи	Тривалість	Нормативно-правові акти, що започатковують етап	Зміст перетворень
1	1990-1994	Земельний кодекс та Постанова “Про земельну реформу”	Земельна реформа була визнана складовою комплексних економічних реформ на шляху побудови ринкової економіки в Україні. Її завданням був перерозподіл земель та їх передача із державної в приватну або колективну власність. Декларувалися принципи багатуокладної економіки та раціонального землекористування на засадах госпрозрахунку.
2	1995-2000	Указ Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сг підприємствам і організаціям”	Відбулася передача сільськогосподарських угідь на безоплатній основі у приватну власність на осиної паювання і видачі земельних сертифікатів без видачі земельних ділянок в натурі.
3	2001-2007	Земельний кодекс України; Указ Президента України “Про основні напрямки земельної реформи в Україні на 2001-2005 рр.”	Закріплюється приватна, колективна та державна форми власності на землю. Відбувається нормативне забезпечення умов відчуження та володіння ділянок сільськогосподарських угідь, Створюються передумови для повноцінного забезпечення права власності на землю.
4	з 2008 р.	Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.”; Міжнародна торгівля аграрною продукцією в СОТ врегульовується Угодою про сільське господарство	Україна отримує статус країни з ринковою економікою, відбувається активна робота по реалізації євро інтеграційної політики та вступ до СОТ. Це обумовлює потребу в узгодженні норм стандартів, форм та методів регулювання міжнародної торгівлі.

Джерело: Сформовано автором на основі [21, с 62].

Проведені аграрні реформи виявили особливості трансформаційного періоду. Привнесені штучні умови без наявності належного інституційного забезпечення не дали достатніх економічних результатів. Причини негативних наслідків реформ полягають у відсутності підготовлених заходів; недооцінці впливу неформальних інститутів – звичок, традицій; значній інертності розвитку суспільства; недостатньому рівні знань і правової освіти [72, с. 62].

Ринкова орієнтація аграрних реформ обумовила інституційні зміни ряду напрямів, серед яких основу склали системи відносин та механізмів, пов'язані із:

- земельними та майновими питаннями;
- виробничо-господарськими аспектами організації діяльності;
- питаннями адміністрування та економічного регулювання відносин та діяльності в аграрному секторі;
- забезпеченням роботи інфраструктури аграрного виробництва та аграрного ринку (рис. 1.2).

Різноплановість та різноспрямованість аграрних реформ обумовила досягнення належних результатів в багатьох сферах, що обумовило забезпечення наступного:

- в сфері земельної реформи – забезпечення домінування приватної власності на землю, створення умов для акумулювання сільськогосподарських угідь за рахунок механізму оренди, напрацювання законодавчих норм врегулювання земельних відносин, забезпечення формування земельного кадастру і передумов для становлення ринку землі сільськогосподарського призначення;
- в сфері розвитку відносин власності на ринковій основі – в умовах нетоварного статусу землі, було забезпечено пріоритетність орендних відносин та розвитку фермерства на основі досягнення вільних міжсуб'єктних відносин щодо терміну, ціни та інших умов оренди. Проблемними залишаються питання захисту та збереження майнових та

земельних паїв, що перебувають в оренді, від пошкодження та погіршення стану, а також проблеми тіньових відносин в сфері оренди землі;

Рис. 1.2. Інституційні складові аграрної реформи

Джерело: самостійна розробка автора

- в сфері реорганізації сільськогосподарських підприємств – відбулася майже повна трансформація спочатку колгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства, а пізніше в агроформування ринкового типу, утворені на засадах приватної та пайової власності у формі господарських товариств, приватних підприємств, кооперативів, фермерських господарств тощо. Це дозволило створити умови для акумулювання земельних паїв в межах одного господарюючого суб'єкта за рахунок оренди або внесення земельного та майнового паю у статутний фонд товариства;

- в сфері розвитку аграрних формувань різних форм власності – відбулося вдосконалення первинних організаційних засад аграрного підприємництва, в процесі чого, зокрема, було вдосконалено умови

створення та функціонування акціонерних товариств, фермерських господарств тощо. На сьогодні основу аграрного виробництва забезпечують агрохолдинги, які не є формальними утвореннями, створення яких передбачалося в процесі реформ;

- в сфері формування та розвитку ринкового механізму – було забезпечено напрацювання бази для пом'якшення адміністративного регулювання ключових сфер (ціноутворення, антикризове управління, торгівля), що дозволило досягнути значного ступеня свободи. Проте, на сьогодні неефективними залишаються такі ринкові механізми та інструменти їх регулювання як страхування, біржова торгівля, антимонопольна діяльність тощо;

- в сфері нормативно-правового адміністрування, яке по-суті є ключовим аспектом для всіх інституційних змін, оскільки формує основу для їх здійснення та забезпечення їх діяльності, було сформовано комплексне правове поля через прийняття таких актів: Конституції України із закріпленням права приватної власності та свободи господарської діяльності; Земельного кодексу із врегулюванням більшості проблем та питань земельних відносин між власниками землі та суб'єктами господарювання; інших законів та нормативних актів через які було врегульовано різні аспекти сільськогосподарського виробництва, праці селян та життєдіяльності сільських територій;

- в сфері стимулювання ринкового середовища – було сформовано інститути захисту конкуренції, зміщено акценти регулювання ринкового середовища на користь економічних механізмів, закладено основи для розвитку біржової торгівлі, агрострахування, дорадництва тощо. Важливими аспектами стимулювання ринку стало врегулювання умов міжнародної торгівлі, узгодження норм і правил торгівлі;

- в сфері заснування та налагодження роботи ринкових інститутів – відбулися зміни, пов'язані, в основному, зі створенням Аграрного фонду – основного регулятора аграрного ринку. За час його існування досить

серйозно допрацьовано механізми його роботи, вдосконалено методи та інструменти регулювання економіки;

- в сфері розвитку соціальної інфраструктури села – інституційні перетворення мали в основному негативне спрямування, оскільки на заміну колгоспів, які повністю утримували соціальну інфраструктуру села, прийшли агроформування ринкового типу, перед якими ставляться зовсім інші завдання. В таких умовах соціальна база сільських територій суттєво збідніла за рахунок втрати основного спонсора. На даний час, повноцінної заміни механізмів фінансування і утримання об'єктів інфраструктури в селі не відбулося.

В цілому, формування інституційного середовища аграрного сектору економіки обумовило зміщення акцентів регулятивної політики в галузі в напрямку посилення ролі ринкових інструментів: посилення пріоритетності приватної власності на засоби праці та результати діяльності, товарне виробництво, госпрозрахунок, свободи підприємницької діяльності тощо.

Розбудова ринкової економіки в Україні зіткнулася із рядом проблем, які найбільш гостро проявляються саме в інституційній площині:

- надто повільна адаптація і впровадження інституційних елементів ринкового характеру в практику роботи аграрних підприємств та регулятивних органів;

- недосконалість процесів вдосконалення існуючих та розбудови нових ринкових інститутів;

- несистемність та епізодичність багатьох заходів формування інституційного забезпечення роботи аграрного сектора економіки, відсутність комплексного розуміння їх ролі, завдання та значення.

Виходячи із цього, проблема інституційного розвитку системи агропродовольчого виробництва в Україні має риси фундаментальної, а її вирішення дозволяє отримувати суттєві переваги в міжнародній конкурентній боротьбі. Загальна схема інституційного середовища аграрного сектора подана на рис. 1.3.

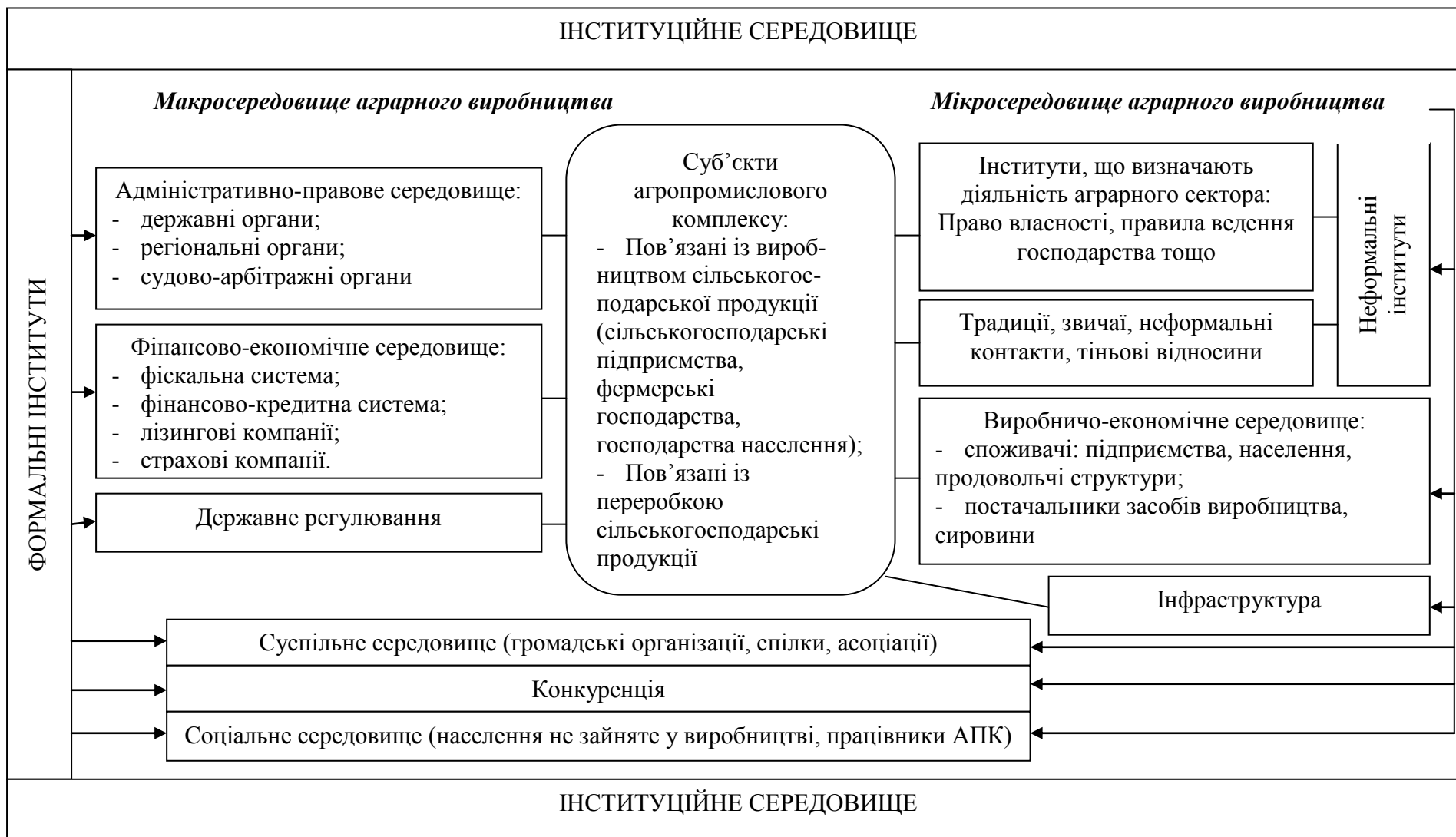

Рис. 1.3. Концептуальна схема інституційного середовища аграрного сектору економіки

Джерело: Сформовано автором на основі [22, с 53].

Як видно із рисунка, формування інституційного середовища передбачає поєднання не лише суб'єктів господарювання і державних органів влади, але й створення відповідних середовищ, включно із їхніми внутрішніми підсистемами, покращення стану суспільного та соціального середовища, створення умов для продуктивної конкуренції. Важливе місце в системі інституційного забезпечення займають уже згадані неформальні елементи та інфраструктура.

Найбільшою проблемою для аграрного сектору на даний час залишається консолідація зусиль усіх елементів інституційного середовища з метою пошуку оптимальних форм взаємодії між сільськогосподарськими та переробними підприємствами, суб'єктами інфраструктури, органами державної влади, сільськими громадами, споживачами, інвесторами тощо. Встановлення прозорих та зрозумілих правил в системі виробничо-майнових відносин дозволить полегшити процедури оптимізації землекористування та створення нових ефективних господарств. Досягнення належного рівня відповідальності, демократизації та верховенства права дасть можливість в повній мірі запуснути механізм конкуренції, який, в свою чергу, дозволить покращити загальний стан галузі.

Окремо в списку проблемних інституційних факторів стоять земельні відносини. Так, тенденції активних змін їх трансформації для аграрних виробників не набули свого розвитку внаслідок нерозвинутості всієї системи інституцій розвитку аграрного сектору. Дія інституційних пасток несформованого сільського соціуму дала про себе знати, і механізм подальших ринкових зовнішньоінтегруючих інституційних змін призупинився. Недостатній рівень розвитку контракційних, ринкових і фінансово-кредитних аграрних відносин стримується встановленням мораторію на купівлю-продаж земельних паїв, з одного боку, а з іншого, для розвитку ринку земель в Україні немає сформованого інституційного середовища. Але нехтування інституційними чинниками, як показує практика минулих реформ, може призвести до значно більших втрат.

Поряд із тим, вчені відмічають, що проведені інституційні перетворення, хоча й мають суттєві застереження, все ж забезпечили позитивний вплив на аграрну економіку. Це проявилось у підвищенні рівня ефективності господарювання, вартості оренди землі, нарощенні продуктивності виробництва та підвищенні інвестиційної привабливості галузі. Поряд із тим, проблемними залишаються аспекти оплати праці (заробітна плата в сільському господарстві залишається найнижчою), диспаритету цін (відсутній механізм рівноправної співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та іншими суб'єктами аграрних ринків) та земельно-майнових відносин (переважання неформальних і часто незаконних операцій із орендою майна та земельних паїв, що обумовлюють надконцентрацію землі в межах агрохолдингів).

Виходячи із цього, створення та налаштування інституційного середовища аграрного сектору економіки України становить вагомий чинник для розвитку та вдосконалення системи відносин в середині аграрних ринків та супутніх сфер діяльності. З іншої сторони, проблеми в інституційному середовищі обумовлюють кризові явища в галузі, а також формують загрози продовольчій безпеці країни. Тому, ключовим завданням аграрної політики повинна стати створення та узгодження діяльності комплексу інституційних факторів, спрямованих на розвиток та закріплення ринкових механізмів функціонування всієї системи агропродовольчого забезпечення країни. Найбільшої уваги, при цьому, заслуговують земельні відносини і земельна рента, підприємництво, агроменеджмент, контрактні і міжгалузеві відносини, ціноутворення, фінансові інституції, сільськогосподарський маркетинг, державне регулювання й аграрний протекціонізм, ринкова інфраструктура тощо.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що в системі діяльності аграрних підприємств найбільшого врегулювання потребують такі елементи інституційного середовища, як:

- земельні відносини, зокрема утворення повноцінного ринку землі на умовах, які б були вигідні і сільськогосподарським товаровиробникам, і селянам і сільським громадам;
- формування прозорих правил та умов природокористування регіонального та загальнодержавного природокористування;
- створення умов для поступового нарощення виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств;
- налаштування механізму державного регулювання і забезпечення його нейтралітету по відношенні до суб'єктів господарювання усіх форм власності, децентралізація влади та пом'якшення її бюрократизації;
- розвиток інфраструктури аграрних ринків із поглибленням її спеціалізації на фінансово-кредитну, інформаційну, виробничу тощо;
- розробка механізмів забезпечення чесної конкуренції, протидії монополіям та негативним проявам ринкової економіки у вигляді циклічності, схолності до криз тощо.

1.2. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України

Проведені інституційні зміни в аграрному секторі економіки в значній мірі проявилися через виникнення та розвиток нових організаційно-правових форм господарювання аграрних формувань. Це засвідчило становлення аграрного підприємництва, яке прийшло на зміну слабо ефективним в умовах ринку колективним підприємствам, які, в переважній більшості рідко досягали самоокупності, характеризувалися низькою мотивацією до праці і мали, по-суті, дещо інше призначення, яке полягало у забезпеченні повної зайнятості на селі.

Підприємницька діяльність в аграрному секторі набула найбільшого поширення в період після 1999 року після видачі Указу Президента «Про

прискорення реформування аграрного сектору». В цей період, утворені на другому етапі реформ колективні сільськогосподарські підприємства, було переформатовано в нові види агроформувань, засновані на чіткому визначенні умов власності на майно та результати праці. Метою цього було забезпечення мотивування простих селян-пайовиків аграрних підприємств в до досягнення високих результатів їх праці через участь в управлінні підприємствами.

Вирішення завдання нарощення обсягів виробництва продукції напряду пов'язувалося із оптимізацією організації аграрних підприємств за рахунок вдосконалення відносин власності та створення середовища функціонування високопродуктивних підприємств, здатних в найраціональніший спосіб поєднати земельні, трудові, фінансові, інформаційні та інші ресурси із наявним виробничим та природним потенціалом. Важливим аспектом формування інституції аграрного підприємництва було налаштування ринкового середовища, надання йому здатності до саморегулювання та самовдосконалення за рахунок повноцінного використання можливостей конкуренції. Такі дії дозволили не лише замінити неадаптовані до ринкових умов підприємства на більш гнучкі та, як очікувалося, ефективні, але й забезпечити можливість самозайнятості сільського населення, створення для них умов, пов'язаних із розширенням виробничої бази, росту продуктивності та ефективності праці.

Визначені акценти проведених реформ обумовили надання аграрному підприємству особливого статусу, оскільки саме на нього покладалися основні завдання щодо забезпечення структурних змін в системі агровиробництва, робилася ставка в процесі формування сприятливого для господарювання середовища, воно визначалися одними із найкращих способів використання різного роду ресурсів та забезпечення найповнішої мотивації робітників до праці [24, с. 210].

З точки зору методології, підприємництво характеризується з одного боку, як здібності особи до діяльності, спрямованої на отримання прибутку, а з іншої, як різновид економічної зайнятості, споріднений із найманою працею чи

несенням служби. Як вид зайнятості, підприємництво найчастіше притаманне невеликим фірмам, які працюють на незначних ринкових сегментах із незначною чисельністю найманих працівників. Відповідно до розвитку аналізованого поняття, підприємництво розглядали з таких позицій:

- здатності до об'єднання та організації засобів виробництва;
- спроможності вести конкурентну боротьбу та перемагати в ній;
- здатності до якнайповнішого використання інструментів інноваційного розвитку і маркетингу;
- спроможності забезпечувати єдність господарського механізму і досягати результату;
- протистояння руйнуванням і кризовим явищам;
- прагнення до ринкової рівноваги;
- ризиковості та здатності управління ризиком;
- розвитку і пошуку нових можливостей [53, с. 176].

Реалізації аграрного підприємництва відбувається через суб'єкти господарювання та неформальну самозайнятість. Найчастіше формою ведення підприємництва в аграрному секторі виступає підприємство. Сучасне аграрне підприємство є цілісною майновою базою, утвореною на статутних основах переважно внаслідок реформування КСП. Воно має право здійснювати діяльність по виробництву та реалізації товарів і послуг, виконання робіт та обслуговування потреб суспільства. Підприємство функціонує як форма вільного підприємництва, приймає участь у конкурентній боротьбі в межах навколишнього середовища, сформованого на ринкових засадах способом, використовує земельні, трудові та інші види ресурсів [54, с. 391].

Підприємства аграрного сектору відіграють важливу роль для економічної системи країни. Їх значимість обумовлюється здатністю до виконання такого набору функцій:

- утримувати соціальну сферу країни, систему охорони та управління через фіскальні інструменти;

- забезпечувати продукування матеріальних та нематеріальних цінностей, нарощувати національне багатство;
- покривати потреби суспільства у товарах і послугах, в тому числі підтримувати продовольчу безпеку країни;
- створювати робочі місця та виплачувати заробітну плату значній частині населення.

Відповідно до законодавства України підприємницькою діяльністю в аграрному секторі можуть займатися досить широкі верстви населення, як окремі люди, так і їх групи, що є громадянами України, або не являються ними за винятком осіб, які мають обмеження щодо дієздатності.

Основою підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки є природокористування, зокрема землекористування, використання засобів виробництва та предметів праці. Засоби виробництва складають будівлі, споруди, устаткування, обладнання, передавальні пристрої, сільськогосподарська техніка, культурні насадження, робоча та продуктивна худоба, об'єкти інфраструктури. Предмети праці – включають в себе інструмент, матеріали, грошові кошти і т.д.

Склад і структура засобів виробництва в сільському господарстві постійно змінюється відповідно до розвитку суспільних відносин, досягнень науки і техніки чи впливу інших непередбачуваних обставин.

Здійснення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки має схожі принципи і критерії із іншими галузями, проте основною її особливістю в наших умовах – залежність від факторів природи та екології. Підприємець в аграрному секторі повинен постійно враховувати вплив кліматичних умов, погодні чинники, якість та розташування ґрунтів, потенціал живих організмів, обумовлений селекцією та умовами утримання тощо. Тобто, в загальному, завдання підприємця в даній сфері повинні спрямовуватися на створення таких умов розвитку живих організмів, які дозволяють отримувати їх найвищу продуктивність. Для цього потрібно в комплексі використовувати

можливості інноваційного розвитку, аграрного страхування та аграрного менеджменту.

Важливим завданням становлення інституту аграрного підприємництва є врегулювання виробничо-майнових відносин, основи яких закладаються при заснуванні самого підприємства. Так, згідно із законодавством України підприємницька діяльність являється самостійною, на власний ризик діяльністю, спрямованою на отримання прибутку через використання різного роду ресурсів і здійснення господарської діяльності в межах правового поля [37, с. 57].

Форми здійснення підприємництва в нашій країні визначаються на основі форм власності на засоби виробництва та результати праці. Так, законодавство регламентує такі організаційно-правові форми ведення бізнесу:

- одноосібне володіння – власником засобів виробництва і результатів праці є одна особа, яка, найчастіше є одноосібним засновником суб'єкта господарювання;
- партнерство – може мати форму товариств (товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, командитне товариство), в таких суб'єктах господарювання власниками майна і, відповідно, результатів праці є група людей, кожен із яких володіє визначеною долею (паєм) в загальному статутному фонді підприємства. зазвичай частка у результатах праці залежить від участі в статутному капіталі;
- корпорація – передбачає створення акціонерних товариств (публічних і приватних), сутність яких полягає в поділі усього статутного капіталу суб'єкта господарювання на невеликі частки (акції), які обумовлюють право участі акціонера (власника акції) в розподілі прибутку і/або в управлінні корпорацією. Корпорації публічного типу та їх акціонери мають можливість купувати та продавати акції на фондовому ринку;
- кооператив – різновид партнерства, утвореного фізичними і/або юридичними особами, за рахунок їх об'єднання на основі членства та

самоврядування для ведення спільної господарської та іншої діяльності задля задоволення своїх інтересів, соціального, економічного та іншого характеру.

В ст. 63 Господарського кодексу України вказано, що в межах нашої держави можуть функціонувати такі форми підприємств:

- приватні підприємства (в сільському господарстві вони мають форму приватних сільськогосподарських – ПСГП, приватних аграрних – ПАП та приватних орендних – ПОП підприємств) – вони засновані на власності окремого громадянина чи юридичної особи. Кількість таких підприємств в аграрному секторі є дуже значною, як і їх роль. До категорії приватних підприємств відносять також фермерські господарства, які по-суті, є сімейними підприємствами, а також господарські товариства, які також засновані на приватній власності;

- колективне підприємство – діє на основі спільної власності колективу, відрізняється від партнерства тим, що за жодним із членів підприємства не закріплюється визначена частка у майні підприємства, воно усе є спільним. Чисельність таких підприємств в галузі є критично мала, що обумовлено їх реформуванням за період з 1999 року;

- комунальне підприємство – засноване на власності громади і виконує певні обслуговуючі функції для визначеної території. В сільському господарстві таких підприємств окремо не формують, хоча, за потреби комунальні підприємства можуть виконувати роль обслуговуючих кооперативів;

- державне підприємство – засноване на державній власності переважно напряму підпорядковується Міністерству аграрної політики та продовольства або його відомствам, в окремих випадках може знаходитися в підпорядкуванні відомств інших галузей. Державні підприємства в сільському господарстві замають досить малу питому вагу і не впливають суттєво на стан галузі;

- підприємство з іноземними інвестиціями – в якому частка іноземного капіталу в статутному фонді перевищує 10 %. Чисельність таких підприємств в сільському господарстві постійно зростає;

- іноземні підприємства – ті, в яких статутний капітал на 100 % складається із іноземних інвестицій.

Приватні підприємств в залежності від способів формування установчого капіталу, відповідно до норм Господарського кодексу, поділяються на унітарні (мають одного засновника) та корпоративні (два та більше засновників). Окрім форми власності, приватне підприємство виступає окремим різновидом форми організації підприємства. Особливістю такого підприємства є не розмежованість власності і управління.

Унітарне підприємство передбачає заснування одним власником, який самостійно формує установчий капітал без поділу його на частки та паї, а також сам здійснює управління підприємством чи делегує цю функцію спеціалісту відповідного фаху. Власник такого підприємства сам затверджує статут; розподіляє доходи; безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму; вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Організаційно-правова форма унітарного підприємства проявляється у приватних підприємствах усіх видів, а також державних та комунальних підприємствах.

На відміну від них, корпоративне підприємство, або корпорація, засновується двома та більшою кількістю осіб. Обов'язковою умовою їх заснування є поділ статутного фонду на частки (внески, акції чи паї). Відповідно до участі в основному капіталу відбувається формування системи управління, яка передбачає колегіальне управління підприємством і потребу в делегуванні цілісних функцій по управлінню найманому працівнику чи колективному органу управління.

Окрім згаданих систем класифікації, поділ підприємств передбачає виділення значно більшої кількості їх різновидів за різними ознаками (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація форм підприємств у відповідності до законодавства України

Класифікаційна ознака	Вид підприємств	Групувальна ознака
Форма власності	приватне підприємство	
	колективне підприємство	
	комунальне підприємство	
	державне підприємство	
	змішане підприємство	
	підприємство з іноземними інвестиціями	
	іноземне підприємство	
Організаційно-правова форма підприємництва	приватні підприємства, що засновані однією особою	одноосібне володіння
	товариство з обмеженою відповідальністю	партнерство
	повне товариство	
	товариство з додатковою відповідальністю	
	командитне товариство	
акціонерне підприємство	корпорації	
Спосіб утворення та формування статутного капіталу	державне підприємство	унітарні підприємства
	комунальне підприємство	
	приватні підприємства, що засновані однією особою	
	господарські товариства	корпоративні підприємства
	кооперативні підприємства	
підприємства, що засновані на приватній власності двох або більше осіб		
Кількість працюючих та розмір доходів	мікропідприємство	
	мале підприємство	
	середнє підприємство	
	велике підприємство	
Організаційно-правова форма об'єднання підприємств	асоціації	договірні об'єднання
	корпорації	
	консорціуми	
	концерни	статутні об'єднання
	промислово-фінансові групи	
	асоційовані підприємства	
холдингові компанії	інші об'єднання підприємств	

Джерело: Сформовано автором на основі [21, с 109].

Що ж стосується особливостей класифікації суто аграрних підприємств, то основними класифікаційними ознаками для їх групування є форма господарювання, розмір землекористування (оптимальний та статистичний), характер діяльності (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація підприємств АПК у вітчизняній науковій практиці

Класифікаційна ознака	Вид підприємств	Групувальна ознака
Форма господарювання в аграрному секторі[52]	аграрні холдинги	від 10 тис. га і більше с.г. угідь в обробітку
	великотоварне виробництво	від 3 до 10 тис. га
	середньотоварне виробництво	кілька тисяч гектарів
	фермерські господарства	кілька сотень гектарів
	господарства населення	від 1 до 2 га
Оптимальний розмір землекористування сільськогосподарських підприємств[12, с. 43]	середні (раціональні)	2,0-2,1 тис. га
	великі	10-15 тис. га
	об'єднання підприємств	до 100 тис. гектарів
	фермерські господарства	плодово-ягідного - 30-60 га
		овочевого - 25-50 га
	зерново-технічно-тваринницького - 350-400 га	
За розміром сільськогосподарських підприємств для цілей статистики[9]	великі й середні	площа сільськогосподарських угідь, чисельність великої рогатої худоби, свиней, овець або кіз, птиці, кількість працюючих у сільському господарстві, обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції
	малі	
За характером діяльності агропромислових формувань[28, с. 47]	агропромислові	етапи виробництва (виробництво - промислова переробка)
	агропромислово-торговельні	етапи виробництва (виробництво - промислова переробка - збут)
	науково-виробничі агропромислові	етапи виробництва (наука - виробництво - промислова переробка)
	науково-виробничі агропромислово-торговельні	етапи виробництва (наука - виробництво - промислова переробка - збут)

Джерело: Сформовано автором на основі [1; 28; 52].

Як бачимо, запропонована класифікація аграрних підприємств передбачає виділення не тільки формальних ознак, але й також характер їх діяльності та спеціалізацію. Так, зокрема, вчені стверджують про доцільність оптимізації групування підприємств за розмірами відповідно до господарського спрямування. Окрім того, важливим чинником визначення характеру аграрного підприємства, і відповідно, встановлення особливостей щодо управління ним є наявність і тіснота зв'язків із іншими сферами діяльності.

Важливим аспектом класифікації аграрних підприємств є також їх галузево-функціональний склад, відповідно до якого вони можуть включати до свого складу підприємства інших секторів економіки та сфер діяльності або навпаки, зазвичай, підприємства інших галузей мають у своєму підпорядкуванні також певні аграрні потужності. Так, промислові підприємства, що здійснюють також діяльність у сфері сільського господарства є, по-суті, агропромисловими. Наявність в окремих торговельних підприємств своїх сільськогосподарських угідь чи тварин на відгодівлі обумовлює існування агроторговельних підприємств, або агроторгових домів, які досить активно створювалися наприкінці 1990-х років. За схожим принципом можуть формуватися агрофінансові чи агропосередницькі підприємства. Більшість з них, зазвичай утворюють не унітарне чи корпоративне підприємство, а різного роду об'єднання. Об'єднання підприємств групують за такими ознаками: договірні об'єднання (асоціації, корпорації), статутні об'єднання (консорціуми, концерни), інші об'єднання підприємств (промислово-фінансові групи, асоційовані підприємства, холдингові компанії, тощо) [69, с. 143].

Вивчення господарського ладу тієї чи іншої країни неминує ставити перед дослідником питання: кому належить економічна влада, хто розпоряджається суспільним багатством. Суть цієї влади полягає в характері привласнення засобів виробництва і його результатів, а також створення умов діяльності, що передбачає сприяння з боку держави, здатності до кооперації та інтеграції в різні об'єднання тощо. Відповідно до існуючого сьогодні неформального поділу умов для функціонування підприємств, окремо виділяють формування корпоративного та індивідуального сектора (рис. 1.4).

Рис. 1.4 Особливості структури аграрного сектору України

Джерело: Сформовано автором на основі [11, с 24].

Як бачимо, підприємства індустріального сектора характеризуються кращими умовами для функціонування, що впливає із їх більшого розміру, здатності до залучення та концентрації ресурсів, можливості впливати на ринки та акцентування уваги на виробництві високорентабельної, часто технологічно складної у виробництві продукції. Натомість підприємства індивідуального сектора є значно менш стійкими в існуючих умовах. Вони менші за розмірами, гірше забезпечені ресурсами і технічними засобами, зазвичай зорієнтовані на виробництво продукції із низьким рівнем рентабельності.

В контексті оцінки підприємств корпоративного сектора відмітимо поширення в Україні агрохолдингів, діяльність та формування яких останніми роками є дуже динамічними. Холдинги з теоретичної точки зору передбачають об'єднання навколо певної материнської компанії ряду дочірніх підприємств, які належать до різних секторів та галузей економіки і не перебувають у статутному підпорядкуванні. Формування холдингів в сільському господарстві України має переважно характер “переливу капіталу”, відповідно до чого

більшість із них утворюється в результаті інвестування промислового, фінансового чи торговельного підприємства в аграрну галузь і отримання в оренду земельних угідь для товарного виробництва продовольства [55, с.90]. Особливостями агрохолдингів є переважна централізація влади, наявність розгалуженої системи обслуговуючих підприємств (завданням яких часто є здійснення тіньової діяльності), переважно слабка локалізація земельних ресурсів, інвестиційна активність, стимулювання розвитку персоналу.

В цілому ж, підприємницька діяльність в аграрному секторі є важливим елементом державної продовольчої політики, яка передбачає на основі поєднання матеріально-технічного і ресурсного забезпечення здійснення господарської діяльності відповідно до галузевих та спеціальних територіальних умов. Основою особливістю такої діяльності є сезонність виробництва та залежність від природо-кліматичних чинників. Це обумовлює потребу у розвитку інституцій спрямованих на страхування та підтримання доходів сільськогосподарських підприємств.

Отже, інституційні процеси в аграрному секторі економіки обумовили формування та розвиток багатоукладного аграрного підприємництва, яке передбачає функціонування суб'єктів господарювання різних форм власності, господарювання та характеру діяльності. Різноманітність форм власності з одного боку є проявом демократичності та ринкової спрямованості процесів, а з іншої сторони створює додаткові труднощі для створення та управління підприємствами.

1.3. Особливості управління аграрними підприємствами в умовах ринку

Результатом інституційних змін в аграрному секторі стало формування цілісної системи агропромислового виробництва, що включає до свого складу аграрні та переробні підприємства, об'єкти інфраструктури, сукупність різного роду регулятивних інституцій тощо. Роль аграрних підприємств у цій системі є

найважливішою, оскільки саме від них залежить стан усіх інших елементів: від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції залежить забезпеченість переробних підприємств сировиною, наповненість потужностей по зберіганні продукції, а також залученість до роботи в АПК різних сервісних та інфраструктурних об'єктів.

Різноманітність організаційних форм аграрних підприємств є об'єктивною умовою проведених аграрних реформ. Проте, варто відмітити, що окремі відмінності, обумовлені правовим та організаційним статусом, нівелюються спільними рисами, характерними для усіх підприємств. Так, усі підприємства є відкритими системами, із ключовою роллю соціальної і технологічної складових. Їхня діяльність не є детермінованою, тобто характеризується нечіткими прогнозами, імовірнісною можливістю передбачати результати, та нечітким зв'язком між факторами розвитку та результатами діяльності. При цьому факторами розвитку виступають природо-ресурсне середовище та економічні умови їх використання. Ці фактори слабо піддаються формалізації, тому в процесі управління ними завжди присутні проблеми, пов'язані із економічним вибором напрямку діяльності, технології виробництва, вибору найоптимальнішої комбінації ресурсів тощо. Зв'язки між згаданими ними є достатньо слабкі, що ускладнює проблему обліку та контролю.

На результативність та продуктивність діяльності аграрних підприємств часто вплив здійснює нераціональність управління ними. Основною проблемою, при цьому є відсутність системності при вжитті організаційних, економічних, соціальних і технологічних заходів. Так, наприклад нормування праці чи витрат, які повинні сприяти підвищенню продуктивності виробництва не дають бажаного результату без вжиття заходів з покращення організації та мотивації праці. Зважаючи на системний характер зв'язків, завдання управління аграрним підприємством не розглядається відокремлено від цілісної системи. А це передбачає врахування таких чинників як організаційна структура, закони та закономірності розвитку, принципи діяльності, потенціал підприємства та

відповідність вжитих заходів вимогам середовища.

Отже, методологічні засади управління і дослідження аграрних підприємств формуються навколо системного підходу. Згідно із ним аграрні підприємства утворюють цілісні майнові комплекси, діяльність яких відбувається в умовах ринку. Власне система є сукупністю елементів, які взаємодіючи між собою формують та визначають її характеристики. При цьому, зміна будь-якого із елементів-факторів спричиняє загальні зміни системи.

Будь-яке аграрне підприємство, враховуючи природу його складових, являється соціо-техніко-економічною системою, яка характеризується наявністю зв'язків із зовнішнім середовищем та залежністю від нього в умовах мінливості, непередбачуваності та складності. Зв'язки із зовнішнім середовищем, при цьому, є двосторонніми: кожне підприємство отримує із нього потрібні ресурси енергію та інформацію, а також віддає готову продукцію, енергію та інформацію у зміненому вигляді, а також структурні зміни економічної системи (структури ринку, доходів та витрат, інтересів тощо).

Відкритість системи аграрних підприємств характеризується власними особливостями – домінуванням в зовнішньому середовищі впливу непереборних факторів – природо-кліматичного середовища, що формується за рахунок температурного режиму, забезпеченості рослин вологою, тривалістю без морозного періоду, небезпекою руйнівних сил природи, біологічним потенціалом рослин і тварин тощо. Суттєвий вплив на підприємства галузі справляють соціо-демографічні фактори. Причиною цього є прив'язка сільського господарства до конкретної території, місцевості. Виходячи із цього, ведення сільського господарства справляє вагомий вплив на соціальний стан цілих сільських територій. Від стану сільськогосподарського виробництва залежить добробут окремих сімей, сіл та селищ, стан розвитку їхньої інфраструктури. Аграрні підприємства часто є єдиним джерелом зайнятості і доходів сільського населення. З іншої сторони, діяльність аграрних підприємств

тісно пов'язані зі створенням головних матеріальних благ – продуктів харчування, що пов'язано з необхідністю жорсткого регулювання аграрної сфери з метою забезпечення продовольчої безпеки. Окрім цього, використання землі як основного засобу виробництва визначає потребу у її збереженні та захисті від пошкодження. Всі ці фактори обумовлюють додатковий вплив середовища на діяльність аграрних підприємств, що найчастіше проявляється у громадському тискові, а також у прийнятих нормативних актах, які визначають ступінь забезпеченості названих соціальних проблем в господарській діяльності. Фактично, держава намагається перекласти на суб'єкти господарювання частину своїх соціальних зобов'язань.

Оцінюючи взаємозв'язок та співвідношення вхідних та вихідних елементів системи аграрного підприємництва відмітимо існування суттєвої диспропорції, що проявляється у різниці вартості вхідних та вихідних елементів. В науковій літературі таке співвідношення отримало назву “диспропорція ція”. Воно характеризує постійне переважання темпів зростання цін на засоби виробництва у порівнянні із цінами на сільськогосподарську продукцію. Відповідно до цього, кожного року реалізація виробленої сільськогосподарської продукції дозволяє закуповувати все менший обсяг засобів праці, знижуючи, таким чином, ефективність аграрного виробництва.

Вагомим заходом щодо нівелювання “диспаритету цін” є створення вертикально інтегрованих утворень, які об'єднують виробників сільськогосподарської продукції, переробні та сервісні підприємства, суб'єкти інфраструктури, в тому числі фінансово-кредитні установи, страхові компанії та інститути державного регулювання.

Окремо, заслуговують на увагу технологічні особливості аграрного виробництва. Так, зважаючи на біологічний характер аграрних технологій, через які відбувається вплив на живі організми, варто враховувати, що ріст рослин є тривалим і в переважній більшості цикл виробництва рослин не виходить за межі вегетаційного періоду. Іншими словами, в наших географічних широтах ми можемо отримувати один урожай в рік. Це обмежує

оборотність капіталу (вкладені в рослинництво гроші можуть окупитися тільки після завершення виробничого циклу – збору урожаю), а також розтягує в часі виконання різного роду операцій, спрямованих на отримання максимально високої урожайності (підготовка ґрунту до сівби, сівба, підживлення, обробітка посівів засобами захисту рослин, збір урожаю) і, відповідно, підвищує виробничо-фінансові ризики.

Часові розриви в аграрному виробництві формують також передумови для дестабілізації роботи з матеріально-технічного забезпечення і реалізації продукції. В першому випадку, варто звернути увагу на авансовий характер витрат – в процесі виробництва відбувається постійне накопичення витрат, що формують собівартість продукції, а їх покриття відбувається лише після закінчення виробничого циклу – збору урожаю. Зважаючи на інфляційні процеси, такі умови також впливають на зниження ефективності сільськогосподарського виробництва а також вимагають акумуляції значних оборотних коштів, спрямованих на оплату технологічних операцій, пов'язаних із вирощування сільськогосподарської продукції.

В другому випадку варто стверджувати про нерівномірність пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції, що зумовлює її надлишковість в період збору урожаю, який поступово переростає у дефіцит напередодні завершення наступного виробничого циклу. В таких умовах, липень-жовтень кожного року характеризуються максимальним зниженням ціни на продукцію, яка в цей період є у надлишку. Не зважаючи на це, в цей період реалізується найбільше продукції через відсутність у селян потужностей для її переробки і зберігання.

Вважається, що пом'якшення сезонності виробництва та реалізації продукції можна досягнути за рахунок розвитку тваринництва, яка дозволяє отримувати рівномірне надходження фінансових ресурсів на протязі усього календарного року. Проте, економічні умови ведення тваринництва останнього часу є вкрай не вигідними. Відповідно до цього в регіоні та в країні в цілому ведення тваринництва є нерентабельним. Значно більше можливостей уникнення виробничих диспропорцій та сезонності можна досягнути за

рахунок забезпечення комплексності виробництва та переробки продукції – виробництво овочів закритого ґрунту, розвиток дрібних промислів та цехів по переробці сільськогосподарської продукції, що повинні відбуватися паралельно із активною маркетинговою діяльністю, спрямованою на просування товарів на ринку по раціональних цінах та на вигідних для виробника умовах.

Підсистема реалізації продукції аграрними підприємствами теж має ряд своїх особливостей. Так, окрім коливання цін на аграрну продукцію та їх диспаритет у порівнянні із промисловою продукцією, негативний вплив мають посередницькі схеми збуту агропродовольства. Відповідно до них, фінансово-збутові посередники заключають угоди із агровиробниками на умовах виділення коштів під урожай. Тому, після збору урожаю, значна його частина викуповується або отримується посередниками в рахунок заборгованості чи раніше проведеної оплати по критично низьких цінах. В результаті сільськогосподарські підприємства опиняються заручниками браку оборотних коштів, вихід з якого лежить або через описані посередницькі схеми, або через залучення кредитів, які також є не вигідними.

Отже, управління аграрними підприємствами в умовах тотального тиску елементів зовнішнього середовища на всіх етапах – ресурсного забезпечення, виконання технологічних операцій і реалізації продукції, обумовлює потребу у високому професіоналізмі аграрних менеджерів, здатних вирішувати складні завдання та організовувати процеси в найраціональніший спосіб. Саме з цієї причини, більшість малих аграрних підприємства Тернопільської області та України припинили де-факто своє існування і передали раніше орендовані землі в суборенди агрохолдингам. Агрохолдинги ж маючи потужні ресурсну та фінансову базу за рахунок залучення коштів із інших галузей економіки, мають можливість забезпечити організацію ефективного агроменеджменту і за рахунок концентрації виробництва та ресурсів показувати значно вищі результати праці, ніж малі та середні підприємства аграрного сектору.

Як бачимо, особливості управління аграрними підприємствами часто лежать за їх межами. Проте, значна частина із них впливає також із

внутрішніх організаційних, правових та економічних аспектів роботи підприємств: організаційно-правової форми господарювання, форми власності, системи менеджменту, виробничого та природо-ресурсного потенціалу тощо. Внутрішнє середовище підприємства обумовлює систему структур управління та відповідну систему ієрархії. Воно визначає функціональний та структурний склад виробництва та управління.

Основу внутрішнього середовища складають його нормативні акти, більшість із яких формуються на етапі заснування підприємства. Вони включають регламентацію видів діяльності підприємства, встановлення особливостей заснування підприємства, його організаційно-правової форми, форми управління та процедури ліквідації підприємства за потреби. Всі ці події фіксуються в статутних документах – зазвичай у статуті чи установчому договорі. Найбільш гостро проблема регламентації правового та організаційного статусу підприємства стоїть в корпораціях і партнерствах – господарських товариствах, а також в різного роду об'єднаннях.

Усі організаційні форми аграрного підприємництва характеризуються певними особливостями щодо формування та регулювання їхньої діяльності. Найлегшими є процедури створення приватних підприємств, в яких відсутня потреба розподілу власності, результатів праці та управління. Суттєво інші проблеми виникають при формуванні господарських товариств, в яких існує потреба не тільки встановлення частки кожного пайовика-акціонера у загальній вартості підприємства та результатах праці, але й формування колективного органу управління, здатного забезпечити пропорційне врахування інтересів кожного із учасників корпорації при прийнятті важливих для діяльності рішень.

Відповідно, в таких умовах вирішення потребують складні процедурні питання, особливо ті, що відносяться до проблеми формування і оформлення статутного фонду товариств. Більшість із таких особливостей відображена на рис. 1.5.

публічне акціонерне товариство	приватне акціонерне товариство	товариство з обмеженою відповідальністю	товариство з додатковою відповідальністю	повне товариство	командитне товариство
<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •250 мінімальних заробітних плат •Порядок формування статутного капіталу: •Не менше 10% - у ході відкритої підписки, не менше 30 % - до дати скликання установчих зборів; 100% - у строки, передбачені статутом, але не пізніше одного року після реєстрації товариства. •Види вкладів: •грошові кошти, майно, шині папери, майнові права та інші нематеріальні активи. 	<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •1250 мінімальних заробітних плат •Порядок формування статутного капіталу: •Не менше 50% - до дати скликання установчих зборів. 100 % - у строки, передбачені статутом, але не менше одного року після реєстрації товариства. •Види вкладів: •Грошові кошти, майно, шин; папери, майнові права та інші нематеріальні активи. 	<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •100 мінімальних заробітних плат •Порядок формування статутного капіталу: •Не менше 30 % - до моменту державної реєстрації товариства; 100 % - у строки, передбачені статутом, але не пізніше одного року після реєстрації товариства •Види вкладів: •Грошові кошти, майно, цінні папери, майнові права та інші нематеріальні активи. 	<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •100 мінімальних заробітних плат •Порядок формування статутного капіталу: •Не менш 30 % - до моменту державної реєстрації товариства; 100 % - у строки, передбачені статутом, але не пізніше одного року після реєстрації товариства. •Види вкладів: •Грошові кошти, майно, цінні папери, майнові права та інші нематеріальні активи. 	<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •Не встановлений •Порядок формування статутного капіталу: •Не встановлений •Види вкладів: •Грошові кошти, майно, цінні папери, майнові права та інші нематеріальні активи. 	<ul style="list-style-type: none"> •Мінімальний розмір статутного капіталу •Не встановлений •Порядок формування статутного капіталу: •Кожен з вкладників повинен внести не менше 25 % свого вкладу до моменту державної реєстрації товариства. •Види вкладів: •Учасники з повною відповідальністю - грошові кошти, майно, цінні папери, майнові права та інші нематеріальні активи. Вкладники - тільки грошові або матеріальні внески. Сукупна частка вкладників не повинна перевищувати 50% капіталу товариства.

Рис. 1.5. Особливості формування статутного фонду господарських товариств

Джерело: Сформовано автором на основі [62, с. 143]

З рисунка видно, що найважливіші відмінності щодо формування статутного капіталу стосуються визначення його мінімального розміру, процедурних аспектів його створення і визначення, які саме вклади можуть бути зараховані у статусі статутного капіталу. Їх основу. Як видно з рисунка складають грошові кошти, майно і технічні засоби. На сьогодні, згідно із чинним законодавством не може вважатися внеском до статутного фонду земельна ділянка, що значно обмежує можливість участі простих селян в управлінні аграрними корпораціями.

Важливим завданням, на сьогодні є організація виробничо-господарського механізму аграрного підприємства таким чином, щоб забезпечити максимальне використання наявного природо-ресурсного потенціалу. Тобто, поєднати елементи внутрішнього та зовнішнього середовища в найкращий спосіб хоча би в тих площинах, які в найбільшій мірі знаходяться під контролем керівництва аграрних підприємств.

З цієї точки зору, актуальності набуває пошук способів та підходів природокористування сільськогосподарського ресурсного потенціалу на основі встановлення оптимальної форми взаємодії елементів природи та людини, забезпечення того рівня інтенсивності природокористування, що чинитиме обмежене навантаження на біо- та екосистеми, забезпечуючи лімітоване використання ресурсів та компенсацію втрат потенціалу. Зважаючи на це, проблеми природо-ресурсного потенціалу сільського господарства України в умовах глобальної продовольчої кризи актуалізуються та потребують вирішення з точки зору реалізації концепції сталого розвитку суспільства.

Агроресурсний потенціал, будучи складовою частиною цілісного природо-ресурсного потенціалу включає до свого складу земельні, трудові, матеріальні та фінансові ресурси., що поєднуються із соціально-економічними факторами [70, с. 15].

В контексті цього відмітимо, що природні ресурси сільського господарства складають земельні угіддя, частина агрокліматичних ресурсів,

що приймають участь у створенні біомаси, а також водні ресурси, що використовуються для зрошення. Окрім них, результат праці в сільському господарстві визначають природні умови, тобто ті сили і тіла природи, які можуть бути залучені до виробничого процесу по мірі вдосконалення системи сільськогосподарських машин, агротехніки, раціонального землекористування, виведення нових сортів рослин та порід тварин [44, с. 298].

Враховуючи, що стан та використання соціально-економічних складових агроресурсного забезпечення обумовлюють різницю у результатах використання природного потенціалу певних територій, способи та умови їх поєднання із природними ресурсами формують актуальне наукове завдання, що потребує глибокого дослідження на предмет факторних взаємозалежностей та їх моделювання.

Основу такого завдання складає потреба усвідомлення впливу елементів природо-ресурсного потенціалу та супутніх факторів на рівень продуктивності виробництва, а також обґрунтування умов дотримання сталого розвитку в сільському господарстві за рахунок збалансованого використання природних ресурсів (земельних, водних та агрокліматичних).

Взаємодія підприємства із ресурсним потенціалом часто розглядається з точки зору сталого розвитку сільського господарства, спрямованого на збереження родючості ґрунтів, агроландшафтів та здатності природи до відтворення. В контексті аграрного підприємництва управлінська проблема сталого розвитку не може розглядатися відокремлено від державної політики в даній сфері, тому, оптимізації потребує й нормативно-правове забезпечення сталого розвитку.

Загалом, елементами політики в системі сталого розвитку можна вважати три складові:

- забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни в цілому – вони передбачають дотримання раціональних норм харчування селян, контроль за цінами та запасами продовольства з метою уникнення ажіотажу чи дефіциту

на ринку, а також забезпечення дотримання якості продовольства та його комплексності;

- дотримання умов соціально-економічного розвитку суспільства та досягнення високих стандартів життя у сферах тривалості життя і здоров'я, зайнятості та реалізації прав і свобод людей;

- збереження природи та властивостей її елементів до виробництва продукції, в тому числі збереження родючості ґрунтів та біопотенціалу живих організмів.

Виходячи із вищенаведеного, на усіх рівнях управління аграрним підприємством найважливіші напрямки агропродовольчого розвитку полягають у формуванні раціонального продовольчого балансу, стабілізації виробництва та реалізації продукції, забезпечення прибутковості господарської діяльності аграрних підприємств, дотримання умов сталого розвитку суспільства та аграрної галузі зокрема, забезпечення населення якісною і доступною продукцією на фоні збереження властивостей ґрунтів та відновлення їх родючості в умовах біологічної взаємодії.

Особливості управління аграрними підприємствами формуються під впливом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Чим нижчим є рівень інституційної зрілості інституції, тим більшим є вплив зовнішнього середовища на неї. В умовах високого рівня розвитку інституцій, роль елементів внутрішнього середовища суттєво посилюється. В наших умовах варто враховувати, що складне та мінливе зовнішнє середовище характеризується значним рівнем нестабільності, тому, керівникам підприємств потрібно вибудовувати системи інформаційного забезпечення та прийняття рішень із врахуванням цих ознак, тобто достатньо гнучкими для того щоб здійснити переорієнтацію чи перепрофілювання діяльності. За умови достатнього врахування зовнішніх факторів, важливий вплив на результат діяльності здійснює також внутрішній механізм підприємства, що включає структуру, культуру, персонал, технологію та цілі організації.

Висновки до розділу I

1. Проведений аналіз дозволяє формувати висновки щодо того, що інституційні перетворення в аграрному секторі економіки обумовили старт та хід організаційних трансформацій як в структурі виробництва, так і в системі управління аграрними підприємствами. При цьому основними результатами трансформацій стали: земельна реформа, розвиток організаційних форм, заснованих на приватній власності; поширення індивідуалізації виробництва продукції в сільському господарстві, становлення ринкової інфраструктури виробництва та реалізації продовольства; отримання суттєвих розривів результатів роботи аграрних формувань. В процесі трансформацій відбулися також суттєві зміни в регулятивних механізмах аграрних ринків, активним розвитком супроводжувалася розбудова виробничої та логістично-сервісної інфраструктури.

2. В процесі ринкових перетворень вагому роль відіграло інституційне середовище. Його склад, що включає як формальні, так і неформальні інституції, інституції, спрямовані на адміністративно-правове, фінансово-економічне та державне регулювання, інфраструктурні об'єкти, середовища науково-технічно та інших сфер обумовили формування системи зв'язків між елементами аграрного ринку, засновані на ринкових принципах взаємодії із помірним регулятивним впливом держави.

3. Організаційна складова аграрних реформ відіграла важливу роль з точки зору становлення багатоукладної аграрної економіки. В найбільшій мірі вона проявилася через трансформування організаційно-правових форм: приватне підприємство (ПАП, ПСГП, ПОП), господарське товариство (ТОВ, ТДВ, КТ, ТПВ, ПАТ, ПрАТ), державні підприємства (муніципальні, державні та відомчі), кооперативи (виробничі та обслуговуючі).

4. Останнім часом все більшого значення набувають нестатні форми аграрного підприємництва у вигляді так званих агрохолдингів. Вони є

результатом об'єднання матеріальних та фінансових ресурсів декількох галузей економіки із обов'язковим залученням аграрного підприємства. На сьогодні сформовано фактично два суттєво відмінних сектори в аграрній економіці – корпоративний, який включає агрохолдинги та великі агропродовольче підприємства, діяльність яких характеризується прагненням до монополізму, концентрацією виробництва, діяльністю в найбільш рентабельних галузях, широкою державною підтримкою тощо; а також індивідуальний – включає малі аграрні підприємств та фермерські господарства, яким притаманні слабка організація праці, поганий зв'язок із іншими секторами економіки, акцентування на виробництві низькорентабельних і трудомістких товарів, слабка підтримка держави, великі фінансові та виробничі ризики.

5. З точки зору системного підходу аграрні підприємства є складними соціо-техніко-економічними системами відкритого типу. Вони тісно взаємодіють із зовнішнім середовищем, перебувають під його активним впливом, а також володіють власним внутрішнім середовищем, що поєднується із зовнішнім через систему природо-ресурсного потенціалу. Вагомий вплив на аграрне підприємств та особливості управління ним здійснюють природо-кліматичні фактори, параметри ринків, на яких воно функціонує, а також умови аграрного виробництва, особливо (сезонність виробництва, територіальна прив'язаність, залежність від кліматичних умов тощо). В такій ситуації доцільно розвивати тваринництво, переробні потужності та допоміжні промисли.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ УМОВ І РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ

2.1. Загальна організаційно-економічна характеристика агропромислових підприємств Збаразького району

Збаразький район Тернопільської області є великим аграрним регіоном Тернопільщини, який має свої давні традиції і досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва в нових умовах господарювання.

Збаразький район розміщений в північній частині Тернопільської області. Територія району межує із землями Підволочиського, Лановецького, Шумського, Кременецького, Зборівського та Тернопільського районів. Протяжність території району з заходу на схід 35 км із півночі на південь 50 км. Загальна площа району становить 863 квадратних кілометри, що складає 6,2% території Тернопільської області. Територія району розміщена в зоні Західного Лісостепу. Загальна площа району становить 86306 га, з них сільськогосподарські угіддя займають 62328 га, в тому числі ріллі 55191 га.

Чисельність населення в Збаразькому районі становить 60,0 тис. чол. В тому числі міського 17,0 тис. чол., сільського 43,0 тис. чол. Із них в працездатному віці 33,3 тис. чол. або 55%.

До складу району входить 73 сільських населених пункти, одне селище міського типу – Вишівець і місто Збараж, яке є районним центром. З історичних відомостей місто Збараж відоме з 1211 року. По будові поверхні територія району являється хвилясто-рівнинною, значно піднятою над рівнем моря.

Аналіз ґрунтів свідчить, що найбільш поширеними ґрунтами на території району являються темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені. Клімат району м'який, достатньо зволожений, помірно-континентальний з чітко вираженими порами року.

Природно-кліматичні умови є досить сприятливим для сільськогосподарського виробництва особливо для виробництва зерна і цукрових буряків.

Протягом тривалого періоду в економічній науці значна увага вчених спрямовувалася на розкриття сутності ресурсного потенціалу та визначення напрямів його ефективного використання. Усі ці складові дуже різні між собою, мають різні властивості і характеристики, але їх об'єднує одне - вони є необхідною передумовою здійснення виробничого процесу. Тому в економічній науці вони об'єднані під одним інтегрованим поняттям – ресурсний потенціал. Перш за все слід зважати на те, що визначення змісту досліджуваної категорії неможливо без аналізу таких понять, як ресурси, потенціал, чинники виробництва. Для розуміння і однозначного трактування даного терміна визначимося з кожною його складовою та синтезуємо отриманий результат для визначення "ресурсного потенціалу" як економічної категорії [33, с.216].

Термін "ресурси" (фр. *ressources*) у перекладі означає або ж засоби, способи, або ж запаси. За тлумаченнями, що надані у словнику С.І. Ожегова - це запаси або джерела чогось, до яких звертаються у необхідному випадку. У короткому економічному словнику радянських часів усі наявні ресурси поділяли на: матеріальні, природні, трудові, фінансові та енергетичні. Матеріальні ресурси - це сукупність предметів праці, що призначені для використання у процесі виробництва суспільного продукту. Вони складаються з сировини, матеріалів, палива, енергії та інших виробничих запасів. Природні ресурси - це частина живої і неживої природи, що використовується або ж можлива для використання суспільством для задоволення матеріальних чи духовних потреб людини. Трудові ресурси - це частина населення країни, що має фізичні та духовні здібності, загальноосвітні та професійні знання для роботи в суспільному виробництві. Фінансові ресурси - це кошти, що знаходяться у розпорядженні держави, уряду, об'єднань, підприємств, організацій і установ. Під енергетичними

ресурсами розуміються носії енергії, що використовуються у суспільному виробництві [33, с.218].

Агропромислове виробництво здійснюється за органічної єдності чотирьох факторів, серед яких важливе місце займають засоби виробництва – знаряддя і предмети праці. Вони беруть безпосередню участь у створенні вартості продукції і, будучи складовим елементом продуктивних сил, визначають ступінь розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Тому від рівня забезпеченості виробництва знаряддями і предметами праці, їх структури та ефективності використання значною мірою залежать кінцеві результати діяльності суб'єктів господарювання в сільському господарстві [23, с.176].

Основним видом ресурсів в сільському господарстві є земельні ресурси, від їх наявності і структур в значній мірі залежить ефективність господарювання аграрних підприємств. Наявність земельних ресурсів Тернопільської області і Збаразького району наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Розмір і структура сільськогосподарських угідь Збаразького району
Тернопільської області, 2000-2009 рр.

Показники	2000 р.		2010 р.		2015 р.		2015 р., до	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	2000 р., %	2010 р., %
Сільськогосподарських угідь – всього	71,2	100,0	65,6	100,0	66,3	100,0	93,1	101,1
в т.ч.:								
- рілля	59,1	83,0	58,6	89,3	59,3	89,4	100,3	101,2
- сіножаті	4,4	6,2	1,6	2,4	1,4	2,1	31,8	87,5
- пасовища	4,1	5,8	4,0	6,1	3,7	5,6	90,2	92,5
- багаторічні насадження	2,3	3,2	0,9	1,4	0,9	1,4	39,1	100,0
- перелоги	1,3	1,8	0,5	0,8	1,0	1,4	73,1	190,0

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

У розмірах сільськогосподарських угідь за останні роки відбулись істотні зміни. Загальна площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 7

% у порівнянні із 2000 роком. При цьому рілля – майже не змінилася. Зменшення торкнулося таких категорій угідь, як сіножаті – на 68 %, пасовищ – на 10 %, багаторічних насаджень – на 61 %, перелогів – на 27 %.

Динаміка землекористування сільськогосподарських підприємств Збараського району подано в табл. 2.2.

Як бачимо, площа угідь і ріллі в користуванні сільськогосподарських підприємств в Збараському районі за період дослідження – зросла, тоді, як по області – зменшилася. Відповідно до цього збільшилася питома вага району у структурі землекористування області – по сільськогосподарських угіддях і по угіддях – на 0,4 %. Особливістю землекористування сільськогосподарських підприємств Збараського району є те, що майже всі угіддя, які перебувають у їх користуванні становить рілля – 100 % у 2010 і 2013 роках і 99,6 % у 2014,2015 роках.

Таблиця 2.2

Динаміка землекористування сільськогосподарських підприємств
Збараського району

База порівняння	2010	2013	2014	2015	2015 р. до 2010 р, %
площа сільськогосподарських угідь, тис. га					
По області	453,7	480,8	484,6	449,6	99,1
Збараський район	26,5	27,3	27,1	28	105,7
питома вага району, %	5,8	5,7	5,6	6,2	0,4
у тому числі площа ріллі, тис. га					
По області	444,8	473,7	470,6	440,1	98,9
Збараський район	26,5	27,3	27	27,9	105,3
питома вага району, %	6,0	5,8	5,7	6,3	0,4
Питома вага ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, %					
По області	98,0	98,5	97,1	97,9	99,8
Збараський район	100,0	100,0	99,6	99,6	99,6

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Слід пам'ятати, що земля це не тільки основний засіб виробництва в сільському господарстві, а й вирішальний природний фактор відтворення, головне джерело сировини, і продовольства. Саме тому відтворення

природних ресурсів насамперед родючості землі є вкрай необхідним на території району. Усе це вимагає високої культури землеробства незалежно від загального характеру. На території району 70% ґрунтового покриття займають чорноземи, а між тим, вони втратили вже 30% гумусу, їх родючий шар зменшився на 10-15 см. Особливої шкоди завдає ерозія; дощі зносять з 1 га ріллі 80-120 т розораного ґрунту. В результаті транспортування забруднених коренів цукрових буряку з полів щорічно вивозяться сотні тисяч тонн родючого ґрунту.

А тому на основі правильного використання орної землі та інших угідь необхідно істотно підвищити їх родючість і тим самим добитися виробництва більшої кількості і кращої якості сільськогосподарської продукції з гектара земельної площі.

В контексті чисельного аналізу земельних угідь підприємств, відмітимо проблему, притаманну більшості землевласників. Останнім часом послаблення контрольних функцій з боку держави за використанням ґрунтів призвело до того, що земельні ресурси в багатьох випадках розглядаються новими землевласниками, передусім, як джерело і засіб отримання прибутку. На жаль вони забувають про збереження ґрунтів і те, що у майбутньому необхідно буде витратити велику кількість матеріальних та фінансових ресурсів для відновлення їх родючості. На сьогодні найголовнішим є пошук дбайливого, освіченого землевласника, спроможного поєднувати державні та власні інтереси [45, с. 241].

Дана проблема потребує пошуку резервів підвищення економічної ефективності не лише на господарському рівні. Пошук найоптимальніших економічних, екологічних та правових рішень щодо забезпечення ефективного використання та охорони земель, а також максимальне збереження сільськогосподарського земельного фонду залишається важливим завданням оптимізації землекористування. Важливе значення має також економіко-правовий захист сільськогосподарських угідь при їх використанні самими землевласниками і землекористувачами. Відсутність

чітких правових гарантій призводить до невиправданого використання земель [45, с. 242].

Для виконання виробничої програми кожному сільськогосподарському підприємству потрібна певна кількість трудових ресурсів. Від того, наскільки воно ними забезпечено і як їх використовує, в значній мірі залежать кінцеві результати діяльності.

У сільськогосподарських підприємствах трудові ресурси складаються з таких груп: постійні, сезонні і тимчасові робітники; інженерно-технічні працівники; службовці; молодший обслуговуючий персонал.

На відміну від всіх інших ресурсів аграрного виробництва трудові ресурси мають свої особливості, а саме:

- кінцевий результат праці, її ефективність залежить не лише від уміння оперувати матеріально-технічними ресурсами, а й від природно-кліматичних умов і якості земельних ресурсів;
- ступінь інтенсивності праці, її розподіл впродовж року залежать значною мірою від сезонності виробництва, а це й обумовлює потребу в процесі менеджменту керуватись і такою категорією як сільськогосподарський рік;
- окрім знання технологічних прийомів та операцій з виробництва того чи іншого виду продукції праця в сільському господарстві базується на вмінні управляти біохімічними і фізіологічними процесами живих організмів рослин і тварин;
- наявність значної кількості галузей і видів продукції обмежує можливості вузької спеціалізації, вимагає широкопрофільної діяльності;
- у зв'язку з низьким рівнем механізації виробничих процесів у основному виробництві доводиться залучати до виконання важких технологічних операцій жінок, а в напружені періоди сільськогосподарських робіт – підлітків і пенсіонерів;

- низка природних факторів (погані умови, опади, забрудненість, сонячна радіація), а також слабка інфраструктурна забезпеченість роблять сільськогосподарську працю непривабливою і малоестетичною;
- прив'язаність до сільського побуту і відсутність можливості змінити місце роботи та професії роздвоюють працю аграрія на необхідність працювати безпосередньо в господарстві та на своїй власній садибі;
- відтворення трудових ресурсів пов'язане не з кількісним їх збільшенням, а з якісними змінами в складі наявних працездатних осіб, зростанням їх кваліфікації, вмінням оперативно маневрувати всіма іншими ресурсами.

До найголовніших рис сучасного стану і вимог до трудових ресурсів села належать такі:

1. Сільськогосподарська праця стає все складнішою порівняно з промисловою, все частіше виникає потреба суміщення трудових функцій. Перехід на нові форми господарювання вимагає, що селянин в собі уособлював функції управлінської і виконавчої роботи, був одночасно і хліборобом, і інженером, і економістом-фінансистом.

2. Наявність і вплив одвічного стимулюючого фактора – природні умови і сезонність виробництва – потребує здійснення різних контрзаходів, які б гарантували повне завантаження трудових ресурсів протягом року і зменшили залежність ефективності праці від природного фактора.

3. Зміщення основних обсягів виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції в особисте підсобне господарство загострює проблему трудозабезпечення новостворюваних агровиробничих структур і на фоні постійного відтоку робочої сили і допопуляційних процесів у сільській місцевості

4. Водночас, перехід на нові форми господарювання, в основі яких лежатимуть виключно інтенсивні методи, внесе певні зміни у зміст сільськогосподарської праці, мова йтиме швидше не про працівника сільського господарства, а про сукупного працівника агропромислового

виробництва. А це вимагатиме якісно нової робочої сили, іншої статево-вікової структури ресурсів праці. Цьому сприятиме також перехід трудових ресурсів із сільського господарства в інші сфери АПК, у виробничу і соціальну інфраструктуру.

5. Як відомо, трудовий потенціал реалізується активною частиною населення, хоча формується він усіма віковими групами. Проте в сучасних умовах ці можливості обмежені, а тому, як ніколи раніше, на перше місце виходить проблема відтворення не трудових ресурсів взагалі, а кваліфікації робочої сили як основи підвищення продуктивності аграрної праці (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Трудові ресурси та фонд оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств Збаразького району Тернопільської області, 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015	2015 р., до 2011 р., %
Середньорічна чисельність працівників, які зайняті в сільськогосподарському виробництві						
По області	10263	10607	10970	11146	9283	90,5
Збаразький район	615	553	633	616	645	104,9
питома вага району, %	6,0	5,2	5,8	5,5	6,9	115,9
Динаміка середньомісячної заробітної плати працівників, сільськогосподарських підприємств, грн.						
По області	1407	1652	1600	2036	2789	198,2
Збаразький район	1203	1531	1461	1419	2137	177,6
питома вага району, %	85,5	92,7	91,3	69,7	76,6	89,6

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо з таблиці, динаміка чисельності працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві Тернопільської області є негативною. Загальне скорочення склало 9,5 %. Тоді, як по Збаразькому районі зафіксовано ріст аналізованого показника на 4,9 %. В результаті цього, питома вага району в загальній структурі зайнятості в сільському господарстві області зросла з 6 до 6,9 % - тобто майже на 16 %. На відміну від загальної кількості, рівень оплати праці по двох базах порівняння за досліджуваний період суттєво збільшився – майже у 2 рази по

Тернопільській області і на 77.6 % по Збараському району. Відповідно до цього, відмітимо, що по району рівень зарплати в сільському господарстві постійно поступався загальнообласному рівню на 24-7 %. При цьому максимального розриву аналізований показник досягнув в 2015 році.

Сільське господарство у сфері трудової діяльності має ряд особливостей обумовлених специфікою сільської праці і зайнятості, відповідно до умов аграрної реформи. Відповідно до цього, значна частина населення, зайнятого у сільськогосподарській діяльності працює на засадах самозайнятості. Забезпеченість працівниками сільськогосподарських підприємств наведена в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка показників забезпеченості трудовими ресурсами
сільськогосподарських підприємств Збараського району

База порівняння	кількість підприємств	середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві	у тому числі	
			у рослинництві	у тваринництві
2010				
По області	265	9862	7726	2136
Збараський район	19	496	359	137
питома вага району, %	7,2	5,0	4,6	6,4
2013				
По області	270	10970	8617	2353
Збараський район	24	633	470	163
питома вага району, %	8,9	5,8	5,5	6,9
2014				
По області	275	11146	8657	2489
Збараський район	22	616	439	177
питома вага району, %	8,0	5,5	5,1	7,1
2015				
По області	259	9283	7158	2125
Збараський район	21	645	424	221
питома вага району, %	8,1	6,9	5,9	10,4
2015 р., до 2010 р., %				
По області	97,7	94,1	92,6	99,5
Збараський район	110,5	130,0	118,1	161,3

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо, загальна кількість найманих працівників по області скорочується, тоді, як по району – збільшується. При цьому, основне збільшення відбувається у галузі тваринництва – на 61 %, тоді, як у рослинництві воно становить лише 18 %. По області скорочення у тваринництві – менше, ніж у рослинництві.

Активація впливу людського фактора прискоренні економічного, соціального розвитку господарств проявляється також через систему моральних і матеріальних стимулів, що також відіграє важливу роль у поліпшенні ефективності виробництва.

Матеріальне заохочення працівників в сільському господарстві лише 0,04% до рівня матеріального заохочення працівників бюджетних та інших галузей, що аж ніяк не може стимулювати до ефективної праці. Тому низька зайнятість в сільському господарстві є не дивною.

Окрім проаналізованих ресурсів, виробничий потенціал аграрних підприємств району становлять знаряддя і предмети праці. Виражені у вартісній формі, разом з грошовими ресурсами, що обслуговують процес виробництва, вони становлять поняття виробничих фондів, їх кругообіг відбувається як рух вартості, результатом якого є виробництво матеріальних благ, що втілюють у собі вартість спожитих засобів виробництва [34,с . 209].

Їх поділяють на основні та оборотні засоби виробництва. Основні засоби – це знаряддя праці (їх грошовий вираз). Їх особливість у тому, що вони беруть участь у процесі виробництва тривалий час, зберігаючи при цьому натурально-речову форму і переносячи свою вартість на товари поступово. Оборотні засоби – це предмети праці, вони беруть участь у виробництві лише на протязі одного виробничого циклу, за який повністю переносять свою вартість на вартість товарів.

Указом Президента України «Про необхідні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (1999 р.) здійснені організаційні заходи щодо реформування КСП на засадах приватної власності на землю і

майно. На організаційній, територіальній та матеріальній основі КСП сформувалися великі спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, засновані на добровільних засадах на основі приватної власності та персональної відповідальності за результати праці. В результаті указу, на території Збарзького району біло утворено сільськогосподарські підприємства так званого ринкового типу (рис. 2.1).

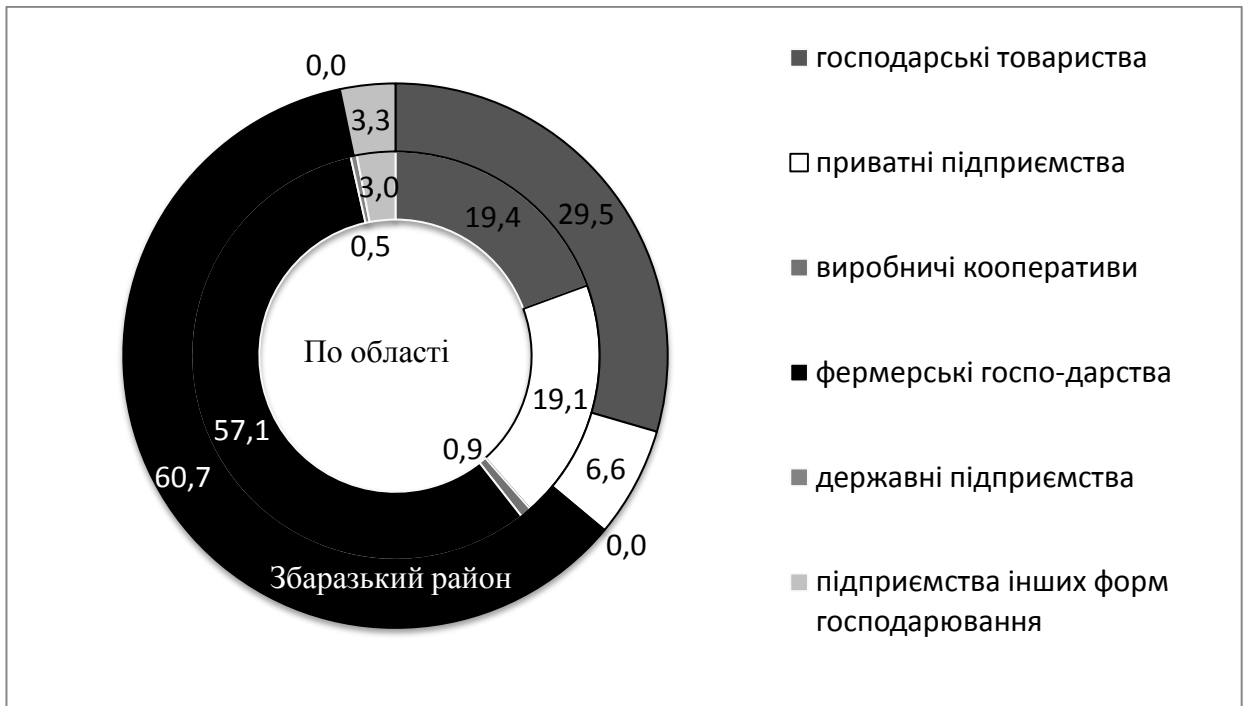

Рис. 2.1. Структура чисельності сільськогосподарських підприємств Збарзького району і Тернопільської області за організаційно-правовими формами господарювання, за даними 2015 р, %.

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Тернопільської області» за 2015 р.

Як бачимо, найбільш чисельними формами підприємств в сільському господарстві за базами дослідження є фермерські господарства. їх питома вага в загальній кількості по області склала 57,1 %, по району – 60,7 %. Положення фермерських господарств в плані матеріально-технічного забезпечення є нестійким. Через відсутність належної матеріально-технічної бази, через невелику, порівняно з великими агроформуваннями площу землі, через нестачу трудових ресурсів, вони не можуть провадити раціональну

сівозміну, відсутність власних зерносховищ очисних машин та інших засобів виробництва і фінансових ресурсів для ефективної організації праці.

Другими за чисельністю є господарські товариства. Їх питома вага по Збараському району є суттєво вищою у порівнянні із загальними показниками по області – 29,5 % проти 19,4 %. В господарських товариствах ефективніше використовуються трудові ресурси, вони мають більшу можливість вирішувати соціальні потреби села. Поряд з цим ці господарства мають більшу кількість землі.

Третя група підприємств за кількістю – приватні сільськогосподарські підприємства. В загальній обласній структурі вони складають 19,1 %, в структурі Збараського району – 6,6 %. Вони ґрунтуються на приватній власності на землю, майно і результати виробництва. Питома вага решти категорій підприємств є незначною.

2.2. Аналіз виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Збараського району

Сільськогосподарське виробництво складається з двох великих взаємозв'язаних галузей – рослинництва та тваринництва. Рослинництво займається вирощуванням зернових, технічних, кормових, овочевих, плодкових та інших сільськогосподарських культур. Культурні рослини забезпечують населення країни продуктами харчування, тварин кормом, сировиною різні галузі легкої та харчової промисловості.

Основу сільськогосподарського виробництва складає рослинництво, яке забезпечує більше 70 % валового продукту галузі, а також забезпечує існування тваринництва, виробляючи для нього корми. Для того щоб виробництво продукції рослинництва було ефективним, вона має бути якомога вищої якості і нижчої собівартості. З метою підвищення ефективності виробництва та реалізації рослинницької продукції пропонується вжити наступних заходів: застосовувати нові

високопродуктивні сорти та гібриди сільськогосподарських культур, при цьому, особливого значення надається селекції і поліпшенню насінництва; оптимальне внесення добрив у ґрунт під посіви сільськогосподарських культур, відповідно до забезпеченості ґрунту поживними елементами. При цьому, технічні служби підприємств повинні дотримуватися технології вирощування сільськогосподарських культур, використовувати ресурсозберігаючі технології їх вирощування, що може дозволити зниження витрат палива на 16%, затрати праці - в 3,2 рази, оплату праці - на 34%, при зростанні заробітку працівників в 2,1 рази [18, с. 45].

У валовій продукції сільського господарства питома вага рослинництва змінюється в залежності від різних умов соціального і економічного характеру. Галузева структура рослинництва характеризується співвідношенням посівних площ сільськогосподарських культур, валовим і товарним виробництвом продукції. Вона не є сталою і залежить від потреб національної економіки, природно-кліматичних і економічних умов землеробства.

Структура виробництва продукції рослинництва в значній мірі залежить від показників посівних площ, відведених під ту чи іншу культуру. При цьому, саме структура посівних площ визначає спеціалізацію підприємств, свідчить про зміни в ринковій кон'юнктурі, дозволяє прогнозувати обсяги виробництва і пропозиції товарів на ринку. Порівняння структури посівних площ за групами сільськогосподарських культур подано на рис. 2.2.

Як бачимо з рисунка, в загальному структура посівних площ в сільськогосподарських підприємствах по області й по району суттєво не відрізняються. Так, близько 50 % площі відводиться під зернові та зернобобову, близько 40-45 % - під технічну культури, менше 5 % - кормові, питома вага посівних площ під картоплею і овоче-баштанними – менша 1 %.

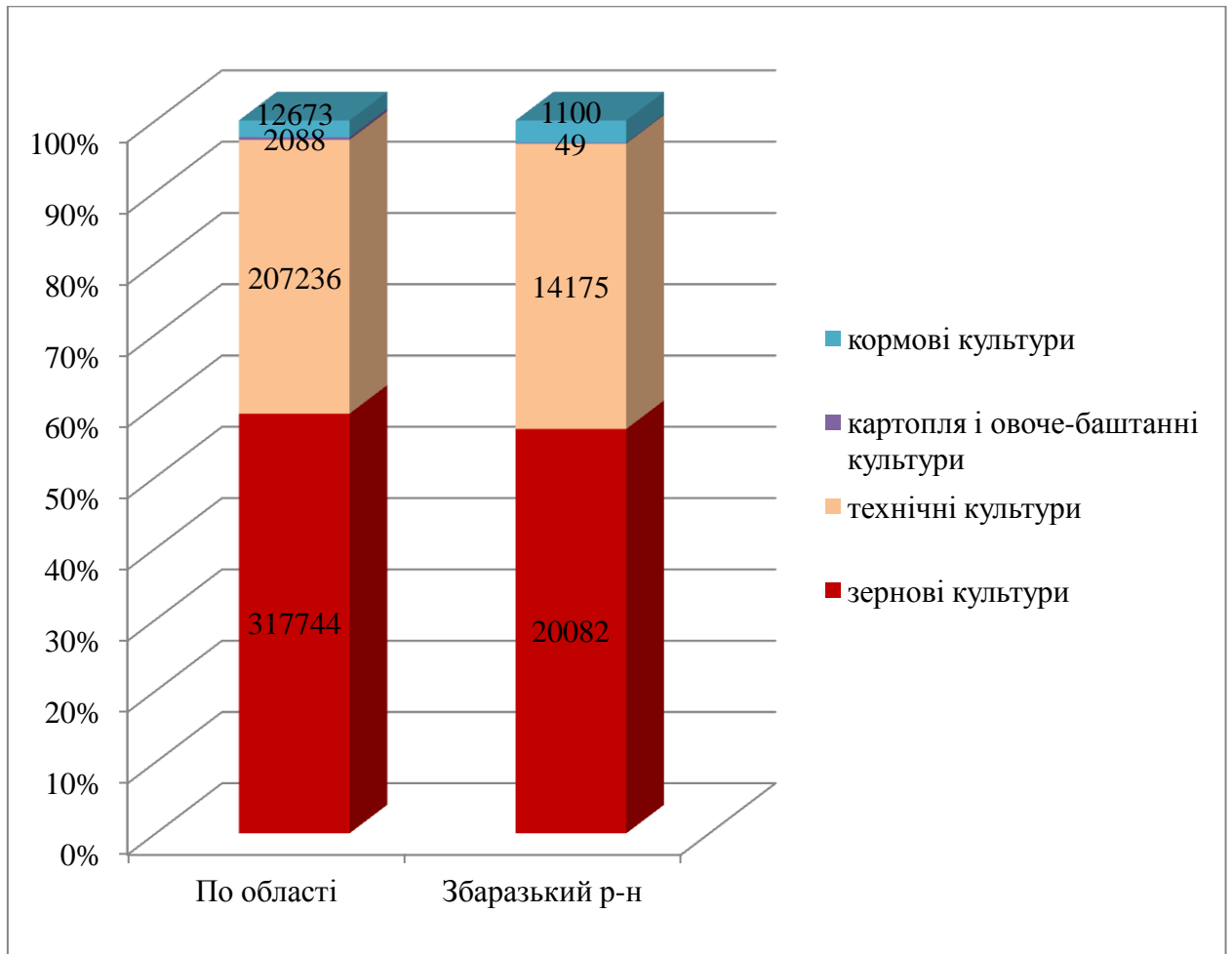

Рис. 2.2. Порівняння посівних площ сільськогосподарських культур в підприємствах Збараського району і Тернопільської області, %

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Особливе місце серед галузей рослинництва займає виробництво зерна. Без розвитку зернового виробництва неможливо спеціалізувати виробництво технічних культур, продукції тваринництва, розвивати інші галузі рослинництва. Цукрові буряки – одна з основних технічних культур України. З них виробляють цукор вміст якого становить 16-20%. Гектар цукрових буряків при врожайності 350 ц забезпечує в середньому вихід 52,5 ц цукру, а кращі сорти при застосуванні нових технологій можуть дати до 10 т, з однієї тони цукрових буряків одержують 140 кг цукру, 70 кг жому, 40 кг меляси. Крім того, гичка цукрових буряків використовується для годівлі тварин.

Головним напрямом збільшення виробництва продукції землеробства є підвищення урожайності сільськогосподарських культур. При вищій урожайності потрібну кількість сільськогосподарської продукції можна одержати з меншої площі. Для цього господарства мають здійснювати комплекс заходів по підвищенню родючості землі, запроваджувати інтенсивні технології вирощування культур, використовувати сорти адаптовані до відповідних природно-кліматичних умов. Ріст урожайності – головний фактор росту обсягів виробництва, які у рослинництві виражаються через показник валового збору (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка валового збору та урожайності окремих сільськогосподарських культур підприємств Збаразького району Тернопільської області, ц/га

База порівняння	Валовий збір, тис. тонн				Урожайність, ц з 1 га			
	2014	2015	2016*	2016 р., до 2014 р., %	2014	2015	2016*	2016 р., до 2014 р., %
Зернові та зернобобові, тис. тонн								
Тернопільська область	2128,7	1724,1	1915,4	90,0	61,2	55	58,2	95,1
Збаразький район	123,5	95,2	121,6	98,4	53,7	48,2	56,6	105,4
Пшениця, тис. тонн								
Тернопільська область	733,5	764,1	849,7	115,8	52,8	53,2	53,1	100,6
Збаразький район	44	43,6	57,1	129,8	51,1	50,6	59,6	116,6
Ячмінь, тис. тонн								
Тернопільська область	264,5	245,0	287,9	108,8	48,4	50,4	51,6	106,6
Збаразький район	21,4	25,9	37,8	176,6	42,9	49,4	58	135,2
Кукурудза на зерно, тис. тонн								
Тернопільська область	1088,4	672,6	723,4	66,5	79,8	65,9	78,0	97,7
Збаразький район	54,5	22,8	21,3	39,1	74,3	53,3	68,9	92,7
Цукрові буряки, тис. тонн								
Тернопільська область	1610,9	661,5	873,4	54,2	480	478,3	464,8	96,8
Збаразький район	56,9	46,7	62,2	109,4	486,6	456,1	418,8	86,1
Овочі, тис. тонн								
Тернопільська область	15,2	8,8	13,6	89,7	186	112,6	142	76,3
Збаразький район	1,0	0,3	0,1	13,4	265,5	73,5	29,4	11,1

* - попередні дані.

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

З таблиці видно, що проаналізовані культури характеризуються різною динамікою і різним рівнем при порівнянні. Так, в цілому по області зростання рівня урожайності було зафіксовано лише для ячменю (на 6,6 %), тоді, як по решті культур спостерігалось збереження рівня урожайності (пшениця), її незначне зменшення (зернові в цілому, кукурудза, цукрові буряки) чи зменшення суттєве (овочі – на 24 %). Відповідно до цього, приріст валового збору по області було зафіксовано лише по пшениці і ячменю. По решті культур відбувся спад виробництва, особливо по цукрових буряках - 46 % і кукурудзі - 20 % . По Збараському району в дечому тенденції були схожими – зростання рівня урожайності зернових культур – в цілому зернових – на 5,4 %, по пшениці – на 16.6 %, по ячменю – на 35,2 %. По інших культурах також було зафіксовано зниження урожайності – по кукурудзі – на 7,3 %, по цукрових буряках – на 13,9 %, по овочах – майже в 10 разів. Такі тенденції відобразилися на валовому зборі – збільшення по пшениці і ячменю – на 30 і 77 % і зменшення по усіх решта – особливо по овочах – на 86,6 %.

Більш детально і за більший період часу виробництво продукції рослинництва можна проаналізувати на основі даних таблиці 2.6. Так, з таблиці видно, що у порівнянні із 2000 роком, який характеризувався знано більшими кризовими явищами, зростання обсягів виробництва по Збараському районі можна фіксувати тільки для зернових культур – у 2,3 рази більше продукції у порівнянні із 2000 роком і у 1,7 разів – у порівнянні із 2010 р. По усіх інших показниках – зменшення обсягів виробництва. При цьому, якщо по виробництву цукрових буряків зменшення – не критичне – на 6-7 %, то по овочах – на 44 %, виробництво картоплі у сільськогосподарських підприємствах – припинилося. В даному контексті відмітимо, що питома вага сільськогосподарських підприємств Збараського району у структурі

виробництва сільськогосподарської продукції Тернопільської області мала різну спрямованість – по цукрових буряках вона зросла – на 0,2 %, по зернових – зменшилася на 2,2 %, по овочах – на 11,9 %.

В структурі агропродовольчого виробництва важливу роль відіграє тваринництво. Воно забезпечує потребу населення у найбільш калорійних продуктах, а переробну промисловість у цінній сировині. Тваринництво – це великий комплекс взаємозв'язаних галузей, які виробляють висококалорійні продукти харчування (м'ясо, молоко). Тваринництво істотно впливає на рослинництво, підвищує ефективність рільництва, забезпечуючи його органічними добривами.

Таблиця 2.6

**Виробництво основних видів продукції рослинництва у
сільськогосподарських підприємствах**

База порівняння / продукція	роки						2015 р. до 2000 р., %	2015 р. до 2010 р., %
	2000	2010	2012	2013	2014	2015		
зернові і зернобобові, тис. тонн								
По області	517,3	948,7	1690	1753,9	2128,7	1724,1	333,3	181,7
Збараський район	40,1	56,6	98,8	108,1	123,5	95,2	237,4	168,2
питома вага району, %	7,8	6,0	5,8	6,2	5,8	5,5	-2,2	-0,4
цукрові буряки, тис. тонн								
По області	730,2	1352	1705,1	785,1	1610,9	661,5	90,6	48,9
Збараський район	50	48	76,2	45,2	56,9	46,7	93,4	97,3
питома вага району, %	6,8	3,6	4,5	5,8	3,5	7,1	0,2	3,5
картопля, тонн								
По області	15208	56614	122953	123013	162716	21598	142,0	38,1
Збараський район	531	1203	1253	3	3	0	-	-
питома вага району, %	3,5	2,1	1,0	0,0	0,0	0,0	-3,5	-2,1
овочі, тонн								
По області	7797	14895	24882	18589	15160	10949	140,4	73,5
Збараський район	1555	3036	2488	2516	1009	877	56,4	28,9
питома вага району, %	19,9	20,4	10,0	13,5	6,7	8,0	-11,9	-12,4

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Скотарство характеризується великою технологічною складністю утримування тварин, особливо це стосується молочного стада, де окрім

годівлі тварин потрібно забезпечити належні умови отримання, первинної доробки і зберігання молока.

Свинарство є однією з найбільш продуктивних галузей тваринництва, що визначає його суттєву роль у розв'язанні м'ясної проблеми як в Україні, так і у світі. Незважаючи на те, що свинину із релігійних та інших міркувань не споживають окремі нації й навіть деякі регіони світу, на її частку припадає більше третини світового виробництва м'яса вона за обсягами споживання, які динамічно зростають, знаходиться на першому місці. На жаль, за остання десятиріччя у галузі спостерігаються збитковість, зменшення обсягів виробництва, зниження його ефективності. Незважаючи на це, виробництва свинини здійснювалося в умовах невизначеності та надії на підведення уваги до цієї галузі з боку держави [27, с.56].

Кожна галузь тваринництва повинна виробляти якнайбільше товарної продукції, тобто бути високотоварною. Мета збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції – забезпечити зростаючі потреби населення країни в продуктах харчування. Поряд із збільшенням обсягів виробництва тваринницької продукції повинні підвищуватися умови щодо поліпшення її якості. Розрахунки показують що підвищення жирності молока на 0,1% дає змогу додатково виробляти близько 100 тис. т. вершкового масла, для виробництва якого при сучасному рівні розвитку молочного скотарства необхідно було б збільшити поголів'я корів на 1,5 млн. голів. З однієї тони молока жирністю 3% виробляють 34 кг масла або 83 кг сиру, а при жирності 4% відповідно на 12 і 23 кг більше.

Аналіз результатів аграрної реформи на сьогодні дозволив визначити досягнення успіхів в рослинництві на фоні суттєвих втрат у тваринництві. Більшість науковців пояснюють таку ситуацію підвищенням посівних площ під високорентабельними культурами в рослинництві та зі зменшенням обсягів субсидування тваринництва. В результаті в рослинництві відбулося зростання рівня ефективності виробництва, що обумовило нарощення фінансової потужності та інвестиційної активності галузі. Натомість в

тваринництві відбулося погіршення економічних показників, що обумовило скорочення поголів'я тварин і зменшення обсягів виробництва.

Ключовим показником, який визначає потенціал тваринництва є показник поголів'я тварин за категоріями. Динаміка поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах Збараського району подано в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Динаміка поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах,
голів на кінець року

База порівняння / продукція	2014	2015	2016	2016 р. до 2015 р., %
Велика рогата худоба				
Тернопільська область	28411	27854	27639	99,2
Збараський	3033	2932	2721	92,8
у тому числі корови				
Тернопільська область	10128	10411	10972	105,4
Збараський	1048	1068	1114	104,3
свині				
Тернопільська область	181726	207744	195420	94,1
Збараський	5645	5668	6665	117,6
коні				
Тернопільська область	621	531	509	95,9
Збараський	31	30	29	96,7

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

З таблиці видно, що поголів'я тварин за останні 3 роки суттєво не змінилося. Загальне відхилення чисельності тварин за цей період не перевищило 8 % в бік зменшення і 17,6 % у бік збільшення. При цьому збільшення по обох базах порівняння було зафіксовано щодо корів основного стаду – на 4-5 % по району і по області, відповідно. чисельність ВРХ по області майже не скоротилася, тоді, як по району – зменшилося на 7.2 %. Натомість в районі було зафіксовано приріст свиней – на 17, 6 %.

Чисельність коней є незначна і тому навіть їх обмежене скорочення поголів'я – не вплине суттєво на загальну ситуацію. В будь-якому випадку, поголів'я тварин разом із технологіями їх утримування і відгодівлі визначають обсяг виробництва продукції тваринництва.

Динаміка обсягів виробництва тваринницької продукції подано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Виробництво основної продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах

База порівняння / продукція	роки						2015 р. до 2000 р., %	2015 р. до 2010 р., %
	2000	2010	2012	2013	2014	2015		
м'ясо тварин і птиці, в забійній масі, тонн								
По області	11919	7932	11250	16696	22613	23624	198,2	297,8
Збараський район	975	251	431	587	788	776	79,6	309,2
питома вага району, %	8,2	3,2	3,8	3,5	3,5	3,3	-4,9	0,1
МОЛОКО, ТОНН								
По області	72931	34517	44236	48509	52846	58821	80,7	170,4
Збараський район	5210	2717	4390	4386	5379	5775	110,8	212,6
питома вага району, %	7,1	7,9	9,9	9,0	10,2	9,8	2,7	1,9

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо, виробництво продукції тваринництва за базами порівняння мають загалом позитивну динаміку. Так, в цілому по області спостерігається приріст обсягів виробництва м'яса тварин, приблизно у 2 рази у порівнянні із 2000 роком і в 3 рази у порівнянні із 2010 роком. По Збараському районі – тенденція дещо інша, так, сільгоспвиробники району поки не досягнули рівня 2000 року по виробництву м'яса тварин (79,6 %), але також втричі перевершили показники 2010 року. Стосовно виробництва молока, показники Збараського району свідчать про зростання обсягів виробництва як у порівнянні із 2010 роком – на 10,8 %, так і з 2000 роком – в 2,1 рази. По

області в цілому показника 2000 року не досягнуто (80,7 %). Але показник 2010 року перевершено на 70,4 %.

Загалом, показники виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Збараського району свідчать про загалом позитивні результати щодо обсягів виробництва і рентабельності окремих видів продукції. Проте, в цілому зміна структури виробництва і пов'язаних із цим показників (зменшення обсягів виробництва кормових культур, окремих видів продукції рослинництва і тваринництва) вимагає додаткової уваги і додаткових зусиль щодо відновлення обсягів виробництва.

2.3. Аналіз ефективності господарської діяльності аграрних підприємств Збараського району

Діяльність аграрних підприємств Збараського району тісно пов'язана із виробництвом сільськогосподарської продукції в галузі рослинництва чи тваринництва. Основою для цього є наявність вище описаного природо-ресурсного потенціалу, який у поєднанні із ефективними технологіями та управлінням дозволяє виробляти продукцію, придатну для споживання чи подальшої переробки для одержання продовольчих товарів.

В статутах усіх аграрних підприємств Збараського району метою діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції та надання послуг, пов'язаних із цим. Завдання ж ефективного виробництва передбачає виробництво якомога більшого обсягу продукції з одиниці площі, з одиниці витрат чи з одиниці витрачених ресурсів при найменших оптимально можливих витратах. Отже діяльність аграрних підприємств передбачає здійснення виробничих операцій та пов'язаних із цим процесів для забезпечення функціонування господарського механізму.

Основою аграрного виробництва є проведення відповідних технологічних операцій, які передбачають передпосівні роботи (оранка,

культивування, боронування), посівні роботи, роботи пов'язані із обробітком насіння та посівів, внесення мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин тощо. В тваринництві більшість операцій пов'язані із утриманням та годівлею тварин. Вони можуть суттєво відрізнятися в залежності від обраної технології відгодівлі і утримання тварин.

Економічна ефективність виробництва характеризує результативну діяльність працівників по виробництву конкретних видів продукції. Мірилом результативності виробництва є сукупність найважливіших економічних показників, які визначають використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Для забезпечення ефективного керівництва підприємствами важливу роль відіграє правильне розуміння та застосування основних інструментів управління: методів, функцій, принципів тощо. При виконанні тієї чи іншої роботи необхідно-заздалегідь визначити, що потрібно в підсумку одержати, як організувати справу, мотивувати і проконтролювати його виконання. Це і є функції управління. Формування організаційно-економічного механізму управління на досліджуваних підприємствах в даний час є одним з методів мобілізації власних ресурсів і підвищення конкурентоспроможності.

На сьогоднішній день в умовах переходу до ринкової економіки, різких змін ринкової кон'юнктури, високого ступеня господарської невизначеності підприємства АПК практично позбавлені захисту від втрат і потрясінь, що в свою чергу обумовлюється як наявністю негативних факторів зовнішнього середовища, таких як наявність конкуренції, коливання попиту, цін, так і недосконалістю організаційно-економічного механізму управління.

Прискорення темпів розвитку сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності зумовлюються потребами, з одного боку, вирішення належним чином питань продовольчої безпеки держави, а з другого - створення реальних можливостей для збільшення обсягів експорту продукції аграрного сектора на світовий, у тому числі європейський агропродовольчий ринок. Розв'язання цих стратегічних, соціально та

економічно важливих завдань залежить, по суті, від двох основних чинників: управління підприємством і державної аграрної політики [36, с. 54].

Однією з найбільш актуальних проблем стабілізації і подальшого прискореного розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах будь-якої форми власності є підвищення його ефективності. Ефективність виробництва є узагальнюючою економічною категорією, що характеризує результативність як усієї діяльності, так і конкретних видів ресурсів. Підвищення економічної ефективності сільськогосподарських підприємств є першочерговим завданням аграрного сектора економіки. Ефективність, як відомо, досягається при максимально можливому виробництві продукції з певної кількості ресурсів [37, с. 97].

Від ефективності формування організаційних структур управління, якісного підбору персоналу, технології та її дотримання, а також комплексного врахування впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища залежать результати діяльності підприємств. Основними показниками, що характеризують ефективність управління підприємством є прибуток та рентабельність виробництва. Перший показник характеризує різницю між доходами та витратами підприємства, другий – ступінь окупності витрат.

Динаміка названих показників у зіставленні із загальним рівнем по області подано в таблиці 2.8.

Як бачимо, в цілому за рівнем прибутковості і рентабельності, сільськогосподарські підприємства Збараського району за результатами 2015 року мають досить хороші показники – приріст прибутку у порівнянні із 2010 роком у 3,8 рази для області і у 4,7 рази для району, а також рівень рентабельності в 39,8 % для області і 38,6 % для району, що більше у порівнянні із 2010 роком на 23,6 % і на 35,8 % відповідно.

Відображення прибутковості ведення господарювання аграрними підприємствами не характеризує рівня ефективності управління ними у повній мірі. Для цього потрібно спів ставити отримані доходи із показниками

витрат, понесених на їх отримання. Найчастіше з цією метою використовується показник рентабельності виробництва продукції. Цей показник розраховується, як відношення прибутку до собівартості продукції у процентному відношенні.

Таблиця 2.8

Динаміка показників ефективності сільськогосподарського виробництва підприємств Збараського району, %

	чистий дохід від реалізації продукції сільського господарства і послуг, тис. грн..	рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності
2010		
По області	2392619	16,2
Збараський район	88415,3	2,8
питома вага району, %	3,7	
2013		
По області	4180573	9,1
Збараський район	178897,6	-8,4
питома вага району, %	4,3	
2014		
По області	6534672	19,4
Збараський район	248322,1	19,4
питома вага району, %	3,8	
2015		
По області	9099128	39,8
Збараський район	411989,9	38,6
питома вага району, %	4,5	
2015 р., до 2010 р., %		
По області	380,3	+23,6
Збараський район	466,0	+35,8

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Він характеризує, скільки відсотків прибутку ми отримуємо з одиниці витрат. Рентабельність сільськогосподарських підприємств Збараського району у зіставленні із загальними показниками по області і в розрізі галузей подано в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Рентабельність продукції сільськогосподарського виробництва підприємств
Збараського району за галузями, %

База порівняння	2010			2014			2015			2015 р. до 2010 р., +/-		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво
По області	16,1	18,1	2,1	21,1	23,4	9,3	39,9	42,2	28,3	23,8	24,1	26,2
Збараський район	2,8	3,7	-5,3	19,4	20,4	13,8	38,5	42,6	13,2	35,7	38,9	18,5

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо, в розрізі галузей, по Збараському районі рослинництво є більш рентабельним – 42,6 %, ніж в цілому по області – 42,2 %. Натомість по тваринництву – ситуація – зворотна: рентабельність продукції рослинництва по області – 28,3 %, по району – 13,2 %. В загальному, детальна статистика ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Збараського району подано в табл. 2.9.

З таблиці видно, що ефективність господарювання формується за рахунок двох показників – витрат і прибутку. При цьому, причина досягнення високого рівня рентабельності продукції, яку ми фіксуємо – у перевищенні прибутків над витратами. В економічній літературі витрати виробництва і собівартість продукції завжди займали центральне місце. Довгий час при командно-адміністративній системі, коли вимоги економічних законів, особливо закону вартості, порушувались і нехтувались, собівартість продукції і ціна реалізації не відображали реальних затрат виробництва.

Таблиця 2.9

Виробництво основної продукції сільського господарства в
сільськогосподарських підприємствах за галузями

	Продукція сільського господарства			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	повна собівартість, тис. грн	чистий дохід, тис. грн.	рівень рентабельності, %	повна собівартість, тис. грн	чистий дохід, тис. грн.	рівень рентабельності, %	повна собівартість, тис. грн	чистий дохід, тис. грн.	рівень рентабельності, %
2010									
По області	2002,4	2324,9	16,1	1749,2	2066,3	18,1	253,2	258,6	2,1
Збараський район	85,8	88,2	2,8	77,0	79,8	3,7	8,8	8,3	-5,3
Питома вага району, %	4,3	3,8	-13,3	4,4	3,9	-14,4	3,5	3,2	-7,4
2013									
По області	3438,1	3717,4	8,1	2884,0	3123,8	8,3	554,1	593,6	7,1
Збараський район	190,4	174,0	-8,6	162,4	147,6	-9,1	28,0	26,5	-5,4
Питома вага району, %	5,5	4,7	-16,7	5,6	4,7	-17,4	5,1	4,5	-12,5
2014									
По області	4858,4	5884,6	21,1	4073,8	5027,3	23,4	784,6	857,2	9,3
Збараський район	206,4	246,5	19,4	175,7	211,5	20,4	30,7	34,9	13,8
Питома вага району, %	4,2	4,2	-1,7	4,3	4,2	-3,0	3,9	4,1	4,5
2015									
По області	6232,8	8719,2	39,9	5221,6	7422,3	42,2	1011,2	1296,9	28,3
Збараський район	297,0	411,4	38,5	256,0	365,0	42,6	41,0	46,4	13,2
Питома вага району, %	4,8	4,7	-1,4	4,9	4,9	0,4	4,1	3,6	-15,1
2015 р., до 2010 р., %									
По області	311,3	375,0	23,8	298,5	359,2	24,1	399,4	501,5	26,2
Збараський район	346,2	466,5	35,7	332,5	457,2	38,9	465,6	556,4	18,5
Питома вага району, +-	0,5	0,9	-	0,5	1,1	-	0,6	0,4	-

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Це підірвало можливості господарств працювати в умовах самофінансування. Шкода, окремі перекоси такого затратного механізму не переборні і тепер при переході до ринкових відносин [44, с. 318].

Загальний обсяг витрат на виробництво продукції сільського господарства підприємствами Збараського району подано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Витрати на виробництво продукції сільського господарства за елементами

База порівняння	Усього	У тому числі						матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції
		витрати на оплату праці	відрахування на соціальні заходи	амортизація	інші витрати (вкл. плату за оренду)			
					усього	у т.ч. орендна плата за		
						земельні частки (паї)	майнові паї	
2010								
По області	2095,0	130,8	46,6	113,5	227,5	140,6	0,8	1576,6
Збараський район	97,2	6,4	2,3	4,3	15,6	9,8	0,2	68,6
2013								
По області	3850,6	210,6	78,0	201,1	456,1	292,6	1,4	2904,8
Збараський район	194,8	11,1	4,0	8,2	24,1	17,4	0,4	147,4
2014								
По області	5403,9	272,3	100,5	360,9	678,3	323,8	4,1	3991,9
Збараський район	228,9	10,5	3,7	12,1	28,5	22,6	1,2	174,2
2015								
По області	6687,9	310,7	102,3	323,6	905,1	494,4	7,4	5046,1
Збараський район	346,0	16,5	5,7	19,0	49,1	36,3	1,4	255,6

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

З таблиці видно, найбільшу статтю витрат при виробництві продукції сільського господарства становлять матеріальні витрати. Всі інші статті витрат суттєво поступаються їм. Так, інші витрати, витрати на оплату праці і амортизація поступаються матеріальним витратам за обсягом у 8-10 разів. Такі результати можна простежити з таблиці 2.11, де подано структуру

витрати на виробництво продукції сільського господарства у підприємствах Збараського району Тернопільської області.

Таблиця 2.11

Структура витрат на виробництво продукції сільського господарства

База порівняння	У тому числі						
	витрати на оплату праці	відрахування на соціальні заходи	амортизація	інші витрати (вкл. плату за оренду)			матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції
				усього	у т.ч. орендна плата за		
					земельні частки (паї)	майнові паї	
2010							
По області	6,2	2,2	5,4	10,9	6,7	0,0	75,3
Збараський район	6,6	2,4	4,4	16,1	10,1	0,2	70,6
2013							
По області	5,5	2,0	5,2	11,8	7,6	0,0	75,4
Збараський район	5,7	2,1	4,2	12,3	8,9	0,2	75,7
2014							
По області	5,0	1,9	6,7	12,6	6,0	0,1	73,9
Збараський район	4,6	1,6	5,3	12,4	9,9	0,5	76,1
2015							
По області	4,6	1,5	4,8	13,5	7,4	0,1	75,5
Збараський район	4,8	1,7	5,5	14,2	10,5	0,4	73,9

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо з таблиці, питома вага витрат на виробництво продукції сільського господарства становить понад 70 % - 75,5 по області і 73,9 по району. Питома вага інших витрат – 10-14 %, витрат на оплату праці – 4,5-6,6 %. Динаміка кожної із складових свідчить про зростання питомаї ваги матеріальних витрат, зменшення витрат на оплату праці, зростання витрат на оренду земель тощо.

Структура матеріальних витрат за даними 2015 року наведена на рис.

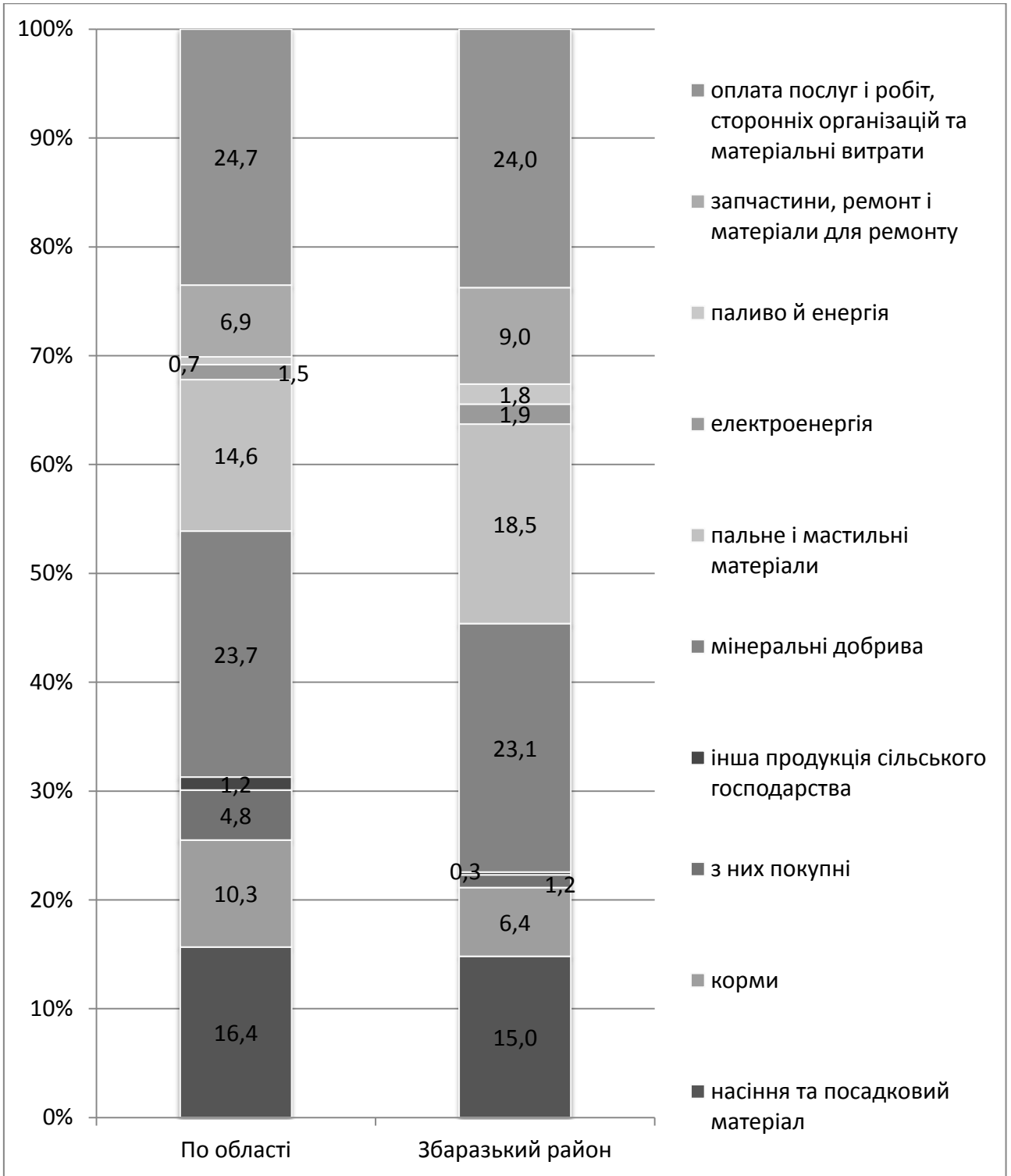

Рис. 2.3. Структура матеріальних витрат на виробництво продукції сільського господарства за даними 2015 р., %

Джерело: Розраховано за даними Управління статистики в Тернопільській області.

Як бачимо, в структурі матеріальних витрат найбільшу частку займають мінеральні добрива – 23,7 в загальному по області і 23,1 по Збараському району. Значною є також питома вага оплати послуг і робіт сторонніх організацій – 24,7 % і 24 % відповідно. Питома вага пального і мастильних матеріалів – 14,6 % і 18,5 5 відповідно. Витрати на насіння і посадковий матеріал – 16.4 % і 15 % відповідно.

Таким чином, діяльність сільськогосподарських підприємств Збараського району в цілому є ефективною, динаміка показників – позитивна, а структура витрат – відповідає спеціалізації та рівню розвитку підприємств.

Висновки до розділу 2

1. Основний засіб виробництва в сільському господарстві, а й вирішальний природний фактор відтворення, головне джерело сировини, і продовольства саме тому відтворення природних ресурсів насамперед родючості землі є вкрай необхідним на території району. Усе це вимагає високої культури землеробства незалежно від загального характеру. На території Збараського району 70% ґрунтового покриття займають чорноземи, які за даними науково-дослідних установ втратили вже 30% гумусу.

2. Встановлено, що фінансовий стан сільськогосподарських підприємств досліджуваного району має важливе значення для його економіки і залежить передусім від процесу виробництва. Успішне виконання й перевиконання виробничої програми підприємств є основою його міцного фінансового стану, а головними чинниками виступають: фінансування і виконання усіх передбачених планом агротехнічних і зооветеринарних заходів; своєчасна виплата заробітної плати працівникам сільського господарства тощо.

3. В Збараському районі господарською діяльністю займалися 21 сільськогосподарське підприємство, що веде оперативний облік. За

підсумками основних економічних показників роботи сільськогосподарських підприємств району чистий дохід від реалізації продукції у 2015 році склав 411,9 млн. грн., рентабельність виробництва – 38,6 %, в тому числі рентабельність рослинництва – 38,9, тваринництва 18,5 %. Це більше. Ніж у попередні роки, що свідчить про ефективне управління підприємствами і сприятливу ринкову кон'юнктуру.

4. Галузева структура сільськогосподарського виробництва в районі залежить від посівних площ сільськогосподарських культур, і характеризується валовим і товарним виробництвом продукції. В динаміці по роках вона не є сталою і залежить від потреб народного господарства, природно-кліматичних і економічних умов землеробства. Вважаємо, що головним напрямом збільшення продукції землеробства є підвищення урожайності сільськогосподарських культур. При вищій урожайності потрібну кількість сільськогосподарської продукції можна одержати з меншої площі. Для цього господарства мають здійснювати комплекс заходів по підвищенню родючості землі, запроваджувати інтенсивні технології вирощування культур, використовувати сорти адаптовані до відповідних природно-кліматичних умов.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІННЯ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Стабілізація фінансового стану аграрних підприємств на основі розвитку агрострахування

Діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва напругу пов'язані із ризиком. Сільськогосподарський ризик - це економічна категорія, пов'язана з імовірністю настання певних неконтрольованих подій, що спричиняють втрату виробничих ресурсів або частини прибутку, а також є причиною невизначеності та конфліктності взаємодії суб'єкта господарювання з природним і економічним середовищем; має піддаватися кількісній та якісній оцінці з метою проведення страхування можливих збитків залежно від виду ризику та масштабів його впливу на підприємство[44, с.261].

В найбільшій мірі агровиробництво підпадає під негативний вплив природних явищ (температурні коливання, засухи і повені, заморозки і відлиги, град, дощ, сильний вітер тощо). Тобто, в цілому перелік таких ризиків є досить типовим. Така умови дозволяє стандартизувати процедури, пов'язані зі страхуванням аграрних підприємств і підлаштовувати їх під параметри сільськогосподарського виробництва: страхувати ризики втрат від основної діяльності в весняно-осінній період. Це дозволяє також не розпорошувати ресурси, а використовувати їх найбільш оптимально у найбільш ризикований період.

Актуальним також з точки зору розвитку ринку агрострахування в Україні є диференціація ризиків по регіонах України, відповідно до чого в кожному регіоні може використовуватися різна стратегія захисту урожаю від втрат на основі врахування специфічних умов, притаманних саме цьому

регіону, як, наприклад суховії і посухи в південно-східних областях України, повені на Поліссі тощо.

Зважаючи на специфіку аграрного сектору, де існує галузевий поділ на рослинництво і тваринництво, система страхування агроризиків для них суттєво відрізняється. Так, ризики тваринництва більше пов'язані зі здоров'ям тварин і ризиком їх масового падежу. Проте, такі ризики можна вирахувати, оскільки первинна кількість тварин завжди відома наперед. На відміну від цього, в рослинництві агрострахування передбачає прогнозування обсягів виробництва і страхування потенційного урожаю, який, зважаючи на тривалий час дозрівання може бути втрачений на будь-якому етапі, починаючи від посіву, і закінчуючи транспортуванням готової продукції і її зберіганням. Показники страхування сільськогосподарських культур в Україні в 2015 р. подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Страхування сільськогосподарських культур в Україні в 2015 р.

Показник	Сільськогосподарська культура				
	Пшениця	Жито	Ячмінь	Інші	Всього
Кількість підприємств	849	136	127	214	1326
Застрахована площа, тис. га	308,4	10,8	28,7	42,2	390,1
Страхова сума, тис. грн	235627	71326	22292	10009	229254
Франшиза, %					
мінімальна	10,0	17,5	5,0	0,5	-
максимальна	50	50	50	60	-
Тарифна ставка, %					
мінімальна	0,9	0,87	0,3	0,15	-
максимальна	11,99	7,25	10,28	11,93	-
Сплачена страхова премія, тис. грн	9775,9	196,4	822,6	2036,9	12831,7
Сума компенсації, тис. грн.	4496,4	97,9	398,9	852,3	5845,5
Припадає на 1 страхувальника					
застрахованої площі, га	363,3	79,4	226,0	197,2	294,2
страхової суми, тис. грн.	277,5	524,5	175,5	46,8	172,9
страхових платежів, тис. грн	11,5	1,4	6,5	9,5	9,7
суми компенсації, тис. грн	5,3	0,7	3,1	4,0	4,4
Припадає на 1 га застрахованої площі, тис. грн					
страхової суми, тис. грн	764,0	6604,3	776,7	237,2	587,7
страхових платежів, тис. грн	31,7	18,2	28,7	48,3	32,9
суми компенсації, тис. грн	14,6	9,1	13,9	20,2	15,0

Джерело: сформовано автором на основі [53, с. 262]

Як бачимо, найбільш активно сільськогосподарські підприємства страхують посіви під пшеницею, що обумовлено не стільки потенційними ризиками цієї культури, скільки масштабами її посівів. Окрім того, активно страхуються посіви під житом і ячменем. Найбільше страхують озимі культури, які характеризуються додатковими ризиками щодо зимівлі і вимерзання чи запрівання посівів. З таблиці також видно що в розрахунку на 1 підприємство-страхувальника і на один га застрахованої площі найбільше страхових виплат було отримано під жито. Проте, в цілому показники страхової активності є дуже низькими, про що свідчить кількість підприємств, що вдалися до цієї послуги.

Загалом, система страхування в Україні – далека від ідеалу, що й обумовлює досить низькі показники галузі. Основною проблемою даної сфери є низька платоспроможність сільськогосподарських підприємств, недовіра до страхових компаній та відсутність чіткої державної політики і державних програм стосовно страхування сільськогосподарських ризиків. Однією із умов підвищення ефективності страхування в агросфері є відмова від загальнообов'язкового страхування сільськогосподарських ризиків зважаючи на негативний досвід функціонування обов'язкової системи страхування в світі. Серед першочергових заходів в даній сфері також відмова від адміністративного регулювання системи страхування аграрних ризиків, підвищення якості роботи персоналу страхових компаній.

Державна політика в галузі страхування агропродовольчої продукції реалізується через наявні можливості й систему управління, які в тій чи іншій мірі приймають участь у регулюванні страхових відносин і наглядають за дотриманням законів у цій галузі. М.С. Жилкін зазначає, що у страхових відносинах держава реалізує свою функцію через різні органи влади загальнодержавного та регіонального рівнів.

На даний час, політика держави щодо становлення системи агрострахування вимагає цілісної системи норм і положень, які б

урегульовували усі аспекти даного напрямку розвитку аграрних підприємств. Такі процедури реалізуються через систему національного законодавства в межах якого з нормативної точки зору оформляються відносини між трьома суб'єктами страхового ринку – аграрним підприємством, страховою компанією і державою. Така схема є однією із найоптимальніших, оскільки пов'язує між собою усіх учасників процесу, а також наявність держави у даному переліку виступає свого роду гарантом дотримання прав страхувальників і страховиків.

Система законодавства у сфері агрострахування подана на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Система законодавства у сфері страхування сільськогосподарської продукції

Джерело: Сформовано автором на основі [15, с.43]

Як бачимо, в основі законодавства щодо агрострахування стоїть Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», який в першу чергу розглядає і врегульовує питання страхування агроризиків, пов'язаних із державною допомогою, коли імовірні втрати можуть торкнутися активів державного чи регіонального бюджетів. Окрім цього, обов'язковими нормативними актами для здійснення агрострахування в АПК є Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про державний бюджет», «Про страхування» і «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг».

Тобто, як бачимо, система агрострахування в Україні перебуває в умовах, коли на неї покладають надії в плані зниження ризиків сільськогосподарських товаровиробників, а також вона сама є перспективною галуззю підприємницької діяльності, здатною приносити прибуток.

В таких умовах важливо визначити роль держави, сільськогосподарських товаровиробників і страхових компаній, розподілити між ними права і обов'язки, а також сфери відповідальності. Відповідно до цього, роль держави повинна бути максимально сприяючою формуванням прозорого ринку страхових послуг із можливим долученням активів державного бюджету в питаннях, пов'язаних із реалізацією цільових програм, створенням резервних фондів і надання фінансової підтримки у вигляді грантів, дотацій чи фінансування програм розвитку. Також необхідне вирішення проблеми надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам шляхом удосконалення законодавчих норм страхування в аграрному секторі.

Роль аграрних підприємств в даному випадку є ключовою, оскільки на ринку агрострахових послуг вони виступають споживачами. В залежності від привабливості пропозиції як за якістю, повнотою і наповненням страхових послуг, так і за їх ціною формуватиметься також і попит у вигляді купівлі

страхового продукту. В таких умовах можливо існує доцільність розвивати страховий ринок в аграрному секторі поступово: починаючи із набору стандартних послуг із простими для сприйняття продуктами до повного асортименту із гнучкими системами фінансування, поплати, виплати та взаємозаліку.

Проте основним суб'єктом інституції агрострахування є все-таки страхова компанія, яка повинна пов'язати між собою елементи комплексу маркетингу страхових послуг, забезпечивши оптимальну ціну, сформувавши послугу у найкращому для ринку вигляді, розробивши і реалізувавши маркетингову стратегію у вигляді в першу чергу PR-кампанії щодо формування позитивної громадської думки про страховий продукт в АПК.

Нами досліджено, що причинами нерозвинутості ринку страхових послуг для аграрних підприємств в Україні є, по-перше, збитковість основної маси сільськогосподарських підприємств, що не дозволяє більшості з них вносити страхові платежі; по-друге, відсутність у вітчизняних страхових компаній достатнього обсягу фінансових ресурсів для здійснення масштабного страхування сільськогосподарських ризиків. У свою чергу, відсутність високопрофесіональних спеціалістів не дозволяє страховикам розробляти ефективні страхові продукти [45, с.36].

У нормативно-правовій базі України відсутній документ, який би встановлював єдині підходи та методику щодо визначення розміру майбутнього врожаю сільськогосподарських культур. Важливим лишається важкодоступність або неповнота інформації про порядок та умови страхування для сільськогосподарських виробників.

У результаті проведеного аналізу нормативно-правових актів, що регламентують страхування сільськогосподарської продукції в Україні, було з'ясовано, що найважливішим завданням держави в сучасних умовах є вдосконалення нормативно-правової бази з метою захисту сільгоспвиробників, розвиток інфраструктури та підвищення фінансової надійності страхових компаній. Необхідно зазначити, що на сьогодні

нормативно-правова база системи страхування сільськогосподарської продукції перебуває на стадії формування та являє собою сукупність правових норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов. Саме тому важливим є формування законодавчої бази у сфері страхування сільськогосподарської продукції, яка відповідає б сучасним нормам європейського законодавства. Формування в Україні сучасного ринку страхування сільськогосподарської продукції дасть змогу державі зменшити видатки з державного бюджету на відшкодування непередбачених втрат, зумовлених природнокліматичними факторами, за рахунок грошових ресурсів страхових організацій. Отже, основною метою розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції є формування системної, стійкої, функціональної державної політики, здатної стати ефективним інструментом захисту інтересів сільгоспвиробників, страховиків та держави [45, с.38].

Оптимальним розв'язанням окресленої проблеми є створення та розвиток в Україні страхових пулів. Об'єднання страховиків у пули значно збільшить їх забезпеченість капіталом, надасть їм можливість ефективніше використовувати активи, а отже, налагодити сприятливу для сільськогосподарських виробників систему страхування. Для того щоб страхові пули запрацювали ефективно, необхідно вирішити ряд проблем, які стримують загальний розвиток ринку страхових послуг в Україні.

Найперспективнішими методами, які б могли розширити можливості страхового ринку для сільського господарства України, є запровадження комплексного та індексного страхування.

Страхування на основі погодних індексів має ряд переваг. Зокрема, його адміністрування не вимагає великих витрат, оскільки є можливість все стандартизувати та уникнути тим самим необхідності складати і контролювати кожний окремий контракт. Відповідні послуги може надавати приватний сектор з незначними урядовими субсидіями або ж зовсім без них, оскільки він уникає проблем зі стимулюванням, які виникають у програм

страхування врожаю у зв'язку з асиметричною інформацією. Страхування на основі погодних індексів по силах однаковою мірою як великим, так і малим підприємствам (зокрема, фермерським господарствам) [45, с.39].

Розвиток комплексного мультиризикового страхування є можливим тільки через виважену та обґрунтовану політику держави щодо розрахунків частки компенсації з бюджету страхових платежів [26, с.79].

Отже, ефективне забезпечення управління ризиками в сільському господарстві, як доводить аналіз його сучасного стану в Україні та світовий досвід, потребує:

- у переорієнтації разових заходів держави щодо часткового покриття збитків виробників від надзвичайних подій у систематичну комплексну діяльність щодо зниження можливих ризиків,
- поєднання зусиль товаровиробників і держави, яке передбачає: удосконалення нормативно правової бази щодо страхування ризиків, державні програми стабілізації доходів; удосконалення методик оцінки ризиків, визначення страхових тарифів;
- створення, з урахуванням особливостей виробничих і ринкових ризиків у аграрна секторі, нових страхових продуктів, у тому числі зі страхування доходів; впровадження рахунків стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Зважаючи на незначний досвід врегулювання відносин з приводу страхування аграрних ризиків, першочерговими заходами в питанні вдосконалення державної політики стосовно страхування в аграрній сфері є наступні заходи (рис. 3.2).

В контексті цього відмітимо доцільність вжиття заходів у напрямках:

- розробки чіткої державної концепції розвитку страхування сільськогосподарських ризиків;
- створення доступного для страхувальників ринку страхових послуг;
- удосконалення нормативно-правової бази;

Перелік першочергових заходів, спрямованих на розвиток і впровадження інноваційних інструментів страхування природо- кліматичних ризиків у сільському господарстві:

- Надання державою адекватної підтримки, яка б дала можливість зменшити системну проблему дефіциту обігових коштів сільгоспвиробників шляхом покриття через державні субсидії якомога більшої частини страхової премії;
- Створення Державної аграрної страхової компанії (ДАСК) та визнання її на законодавчому рівні уповноваженим страховиком для здійснення страхування сільськогосподарської продукції на території України, що стане додатковим шляхом для поповнення доходів держави;
- Забезпечення з боку страховиків доступності й можливості придбання страхувальниками з будь-яким рівнем доходів посильних для них обсягів страхового покриття;
- Надання (можливо, на комерційній основі) якісної та вичерпної інформації стосовно метеорологічних та статистичних даних для прогнозування та оцінки ризиків щодо настання несприятливих погодних явищ;
- Внесення змін в законодавчу базу з метою надання фінансовим установам дозволу видавати сезонні позики для підприємств, які страхують врожай сільськогосподарських культур, в розмірі внесених коштів за даним видом страхування;
- Удосконалення організаційних форм сільськогосподарського страхування (зокрема, створення сільськогосподарського страхового кооперативу).

Рис. 3.2. Першочергові заходи вдосконалення державної політики стосовно страхування в аграрній сфері

Джерело: сформовано автором на основі [45,с .121]

- забезпечення дотримання норм укладених угод щодо відшкодування збитків;
- формування банку достовірної інформації й забезпечення її доступності для суб'єктів ринку;
- формування світогляду господарського середовища щодо необхідності страхового захисту і підвищення страхової культури населення.

Отже, розвиток агрострахування в Україні є важливим перспективним напрямком з точки зору покращення фінансово-економічного стану аграрних підприємств та галузі в цілому. Система компенсації втрат від настання ризикових подій, дозволить аграрним підприємствам нормалізувати фінансові показники, зменшити рівень їх коливання. Це дасть можливість прогнозувати розвиток аграрних підприємств, сприятиме підвищенню їх кредитного рейтингу тощо

3.2. Вдосконалення управління аграрним підприємством на основі інноваційного розвитку

Глобалізаційні події, що відбуваються в світі на фоні економічної кризи заставляють підприємства шукати нових шляхів досягнення високих показників продуктивності та ефективності. Досягнення цього передбачає перформативність систем управління на користь нових, більш продуктивних. Заснованих на інноваційній активності. Аграрні підприємства належать до тієї сфери, в якій інновації дають дуже швидкий ефект, оскільки є слабо впровадженими і в більшості мають пасивний імітуючий характер. Завдання аграрних підприємств в Україні сьогодні – це реалізувати потенціал, який дає їм світова продовольча криза – оновити нові технології та ринки збуту продукції і зайняти важливе місце в ніші продовольчого забезпечення країн світу.

Для досягнення окреслених завдання керівникам аграрних підприємств необхідно реалізувати впровадження інноваційної системи управління.

заснованої на широкій взаємодії факторів розвитку та зовнішнього середовища, особливо того, що утворює науково-технічне оточення підприємства. З такої точки зору інноваційні система протиставляє себе традиційній, вона руйнує сформовані уявлення про діяльність у сфері нововведень, що передбачає копіювання чужого досвіду чи технології навіть без належної апробації. По суті, вона являє собою складну, відкриту, динамічну модель інноваційної діяльності, поєднуючи в часі та просторі велику кількість елементів, їхню взаємодію в процесі досягнення поставлених цілей [23.с . 43].

Відповідно до цього, більшість науковців стверджують, що інновації повинні бути чимось принципово новим, а не просто безкінечним вдосконаленням чогось уже давно винайденого. В контексті цього інновації поділяють на активні, ті, які постійно вдосконалюються і розробляються компаніями, та пасивні, ті, які просто копіюються без належного опрацювання.

Інноваційна система безпосередньо аграрного підприємства формується під впливом й у межах національної інноваційної системи України. Розвиток останньої на сучасному етапі пригальмований, що зумовлено рядом причин: відсутність чіткої концепції інноваційних національних пріоритетів; системні проблеми у розвитку наукової та науково-технічної сфер; незадовільне фінансування наукової й науково-технічної діяльності; низька інноваційна активність вітчизняних підприємств; неготовність України до повноцінного функціонування в глобальних мережах і структурах [23, с. 45].

Наразі основним інструментом, який забезпечує стимулювання та розвиток інноваційних процесів аграрному підприємстві області, є Комплексна програма розвитку аграрного підприємництва, що проголошує створення сприятливих умов для малого та середнього підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності, зростання інвестиційної та інноваційної активності серед своїх головних цілей [48, с. 230].

Її основні пріоритети передбачають роботу в таких сферах: енергозбереження та економія ресурсів – це повинно послабити диспаритет цін за рахунок переходу до ощадливих технологій; а також забезпечення активізації аграрного підприємництва в сільських місцевостях. Відповідно до цього, активізація діяльності аграрних підприємств повинна забезпечити зниження рівня безробіття та соціальної напруги на селі, дозволити збільшити доходи місцевих рад та громад.

Ключову роль в процесі реалізації програм такого типу відіграє наявність та ступінь розвитку відповідної інфраструктури. Так, основними елементами, які повинні входити до таких інституцій є:

- Громадські та неурядові організації – їх завдання – формування громадянського суспільства, в тому числі в сферах контролю за діяльністю та заохочення до ініціатив;

- Аудиторські компанії – їх завдання сприяти налагодженню раціонального управління та документообігу в межах відповідних інноваційних проектів, а також забезпечення контролю витрат та діяльності;

- Інформаційно-консультативні центри – їх завдання збір, обробка та поширення інформації відповідного змісту, в тому числі інформування населення про проведені роботи, збір громадської думки, формування відповідного сприйняття тих чи інших проектів тощо;

- Громадські приймальні – вони формуються місцевими, регіональними та державними представниками зацікавлених сторін з метою обговорення, прийому скарг та зауважень, а також пропозицій щодо здійснення інноваційних проектів та проектів соціального розвитку;

- Фінансово-кредитні установи – вони є активними учасниками інноваційних процесів, оскільки в значній мірі покривають витрати на реалізацію проектів, здійснюють їх кредитування та, частково, інвестування;

- Біржі – їх завдання – забезпечення раціонального ціноутворення на ресурси та готову продукцію виробників, окрім того фондові біржі можуть слугувати інструментом залучення інвестицій, оскільки як свідчить

практичний досвід інвестори на фондових біржах зазвичай дуже активно викупувають акції саме інноваційно активних підприємств;

- Інвестиційні та інноваційні фонди і компанії, венчурні фонди – їх завдання – спрямування та консолідація зусиль усіх суб'єктів інноваційного процесу в потрібне русло, вони здійснюють сприяння на всіх етапах впровадження інновацій;

- Фонди підтримки розвитку підприємництва та ведення фермерського господарства – їх завдання – забезпечити фахову підтримку ініціатив та дій аграрних підприємств в процесі реалізації інноваційної діяльності.

З точки зору теорії впровадження динамічних інноваційних систем в аграрних підприємствах, зазначимо, що вони можуть здійснюватися у двох спрямуваннях:

1. Передбачає жорстку фіксацію системи інноваційних розробок і впровадження, що здійснюється вищою ланкою управління і передається по скалярному ланцюгу на нижчі рівні, тобто має чітку ієрархічну структуру із відповідним відображенням в структурі управління;

2. Передбачає гнучку, динамічну діяльність структурних підрозділів підприємства, в межах якої кожен із них проявляє ініціативу, спрямовану на вдосконалення процесів, розробку та впровадження інновацій.

Кожна із систем має свої переваги та недоліки, проте, в умовах динамічного зовнішнього середовища та нереалізованого потенціалу ми більше схилиємося до раціональності другої системи.

Інноваційна система аграрного підприємства є елементом загальної організаційно-економічної системи, яка за умови адекватної побудови та використання сприяє творчому процесу через виконання наступних функцій (рис. 3.3).

При побудові інноваційної системи аграрного підприємства необхідно враховувати, що перша безпосередньо впливає на базові організаційні якості останнього:

1) чутливість (здатність підприємства передбачити проблеми та можливості, а також приймати стратегічні рішення, пристосовуючись до зовнішніх змін);

2) експериментування (рівень об'єктивності оцінки нових ідей у підприємстві);

3) внутрішня комунікативність (здатність розповсюджувати релевантну інформацію по структурних підрозділах);

4) готовність до ризику (здатність інвестувати інноваційні процеси, навіть в умовах невизначеності, з метою удосконалення діяльності);

5) здатність контролювати процеси, які породжуються змінами й інноваціями [23, с. 66].

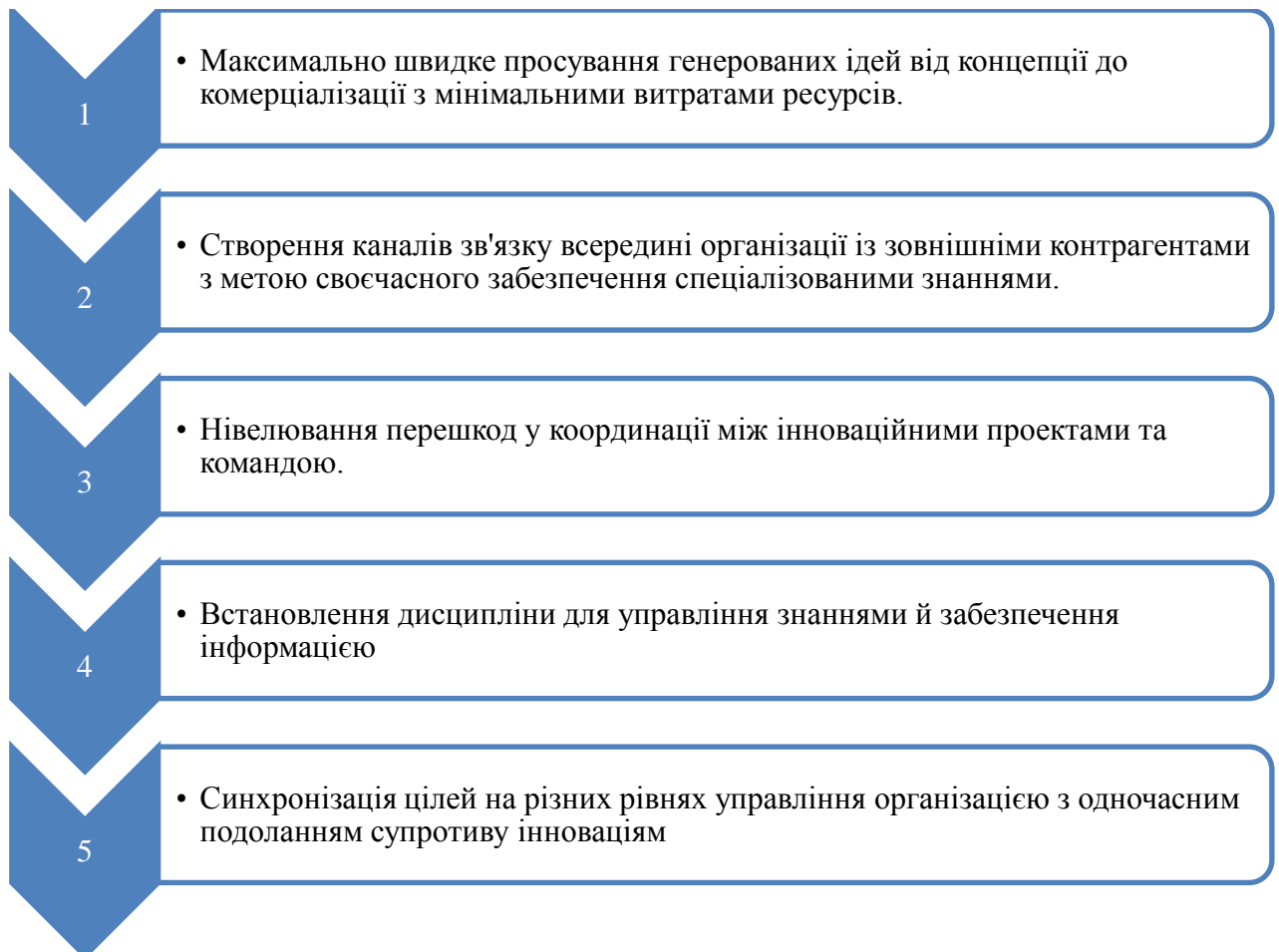

Рис. 3.3. Функції реалізації інноваційної системи аграрного підприємництва

Джерело: Самостійна розробка автора

На основі цього зазначимо, що будь-який елемент інноваційної структури володіє певним потенціалом. Цей потенціал використовується чи може бути використаний підприємством в процесі розробки інноваційної системи управління на основі ряду визначених завдань (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура інноваційного потенціалу та його завдання щодо забезпечення інноваційної системи аграрного підприємства

Складові інноваційного потенціалу блоки	Завдання
Проектний	1. Створення інноваційної системи підприємства 2. Розробка пріоритетних напрямів діяльності 3. Розробка програми інвестування інноваційної системи
Функціональний	1. Організація безперебійного функціонування інноваційної системи підприємства на основі розроблених і затверджених програм
Ресурсний	1. Формування інтелектуального потенціалу через пошук кадрів, навчання та перекваліфікацію працівників, спеціалістів, менеджерів 2. Програми техніко-технологічної оснащеності інноваційної системи 3. Створення інформаційної бази, її поповнення та оновлення
Організаційний	1. Створення інноваційних підрозділів і забезпечення їхньої діяльності 2. Формування організаційної культури, що спонукає до розвитку інноваційної системи підприємства 3. Забезпечення інноваційної направленості управлінських функцій 4. Забезпечення взаємозв'язків між підприємством і виробниками та постачальниками науково-технічної продукції
Управління	1. Забезпечення відповідності результатів функціонування інноваційної системи соціально-економічним цілям організації 2. Своєчасне коригування цільових напрямів інноваційної системи

Джерело: Самостійна розробка автора

Як бачимо, становлення складових виробничо-господарського механізму відбувається за рахунок становлення її інноваційних елементів на умовах цілеспрямованої дії та розвитку. Ефективність такого процесу визначається готовністю самої виробничо-господарської системи до інновацій, її здатністю до абсорбції усіх раціональних ідей та впроваджень. Існують ситуації, коли навіть найраціональніші нововведення не сприймаються системою, через їх невідповідність внутрішнім правилам, нормам, порядкам. Тому, в процесі проектування інноваційної системи

управління в аграрних підприємствах слід особливу увагу приділити саме цьому аспекту. Актуальність окресленої проблеми поглиблюється ще й типовою консервативністю селян, їх протидії різким змінам, а також значній частині людей старшого віку, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, які, зазвичай, значно пасивніше сприймають усе нове.

В процесі активізації інноваційної діяльності варто відмітити, що головною причиною низької інноваційної активності вітчизняних виробників дотепер вважається відсутність економічних механізмів зацікавленості у впровадженні новацій у виробництво. Відповідно до цього, інноваційною діяльністю аграрні підприємства займаються без суттєвої підтримки відповідних інституцій: держави, інвестиційних та венчурних фондів. Це значно сковує їх дії в плані залучення коштів та реалізації дійсно інноваційного стратегічного проекту. Завадою в цьому питанні є також відсутність налагодженої взаємодії між сільськогосподарськими товаровиробниками: вони є слабокооперовані, а галузеві асоціації виконують суто представницький і формальний характер.

В результаті технічний рівень засвоєної вітчизняним виробництвом продукції знижується, впроваджуються в основному нововведення, які не потребують значних фінансових витрат. Зарубіжні товари витіснили з внутрішнього ринку національну наукомістку продукцію, а через високі витрати на освоєння продукції сучасного технологічного рівня підприємства намагаються ігнорувати довготривалі наукомісткі проекти [81, с. 36].

Таким чином, в інноваційній сфері національної економіки сформувались суттєві системні перешкоди на шляху здійснення інноваційної діяльності через обмежене фінансування, значні втрати кадрового науково-інноваційного потенціалу, недостатній розвиток патентної діяльності, неефективне державне управління інноваційною діяльністю, відсутність модернізаційних перетворень в аграрному секторі, недостатню інтеграцію вітчизняних підприємств у світо господарські процеси, низький рівень

інноваційної культури та нерозвиненість інформаційної структури [53, с. 145].

Пришвидшення роботи аграрних підприємств в плані впровадження інновацій повинно відбуватися на ранніх етапах:

1. Розробки – формування ідеї та проведення відповідних розрахунків;
2. Апробації – здійснення експерименту на базі незначної вибірки;
3. Відтворення інновацій – реалізація інноваційних проектів в повному обсязі.

При цьому, важливу роль повинні відігравати певні інститути, як наприклад, технопарки, центри регіонального трансферу технологій, бізнес-інкубатори тощо.

Відповідно до цього, базою для регіонального центру трансферу технологій (РЦТТ) повинні стати партнерські взаємовідносини з інститутами розвитку як основними джерелами інноваційного розвитку, до яких відносяться: фонд науки, інноваційний фонд, венчурний фонд, центр маркетингових і аналітичних досліджень, банк розвитку, інвестиційний фонд, страхові компанії. Діяльність РЦТТ є необхідною умовою протягом – усього інноваційного процесу – від фундаментальних і прикладних досліджень до практичних розробок і впровадження їх у виробництво [41, с. 254].

Частково інноваційна діяльність аграрних підприємств може впроваджуватися через спеціальні зони інноваційного розвитку. При цьому, для діючих підприємств повинні формуватися усі належні умови для активної інноваційної діяльності – зниження податків на інвестиції, сприяння в отриманні кредитів та налагодженні співпраці між елементами інноваційного та виробничого процесу. В сукупності створені умови повинні забезпечувати сприятливе економіко-географічне, правове, соціально-екологічне та науково-технічне середовище.

Важливим напрямком активізації інноваційного розвитку аграрних підприємств є також розвиток агропромислової інтеграції, що враховує

економічні інтереси всіх її учасників, також сприяє забезпеченню інноваційного вектора розвитку агропромислових підприємств. У межах міжгосподарської науково-технічної інтеграції в інноваційних процесах у сфері агропромислового комплексу кластер може бути мережевою організацією комплементарних, територіально взаємозалежних аграрних підприємств й організацій (включаючи спеціалізованих постачальників продукції, робіт, послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-дослідницького центра (вищий навчальний заклад, науково-дослідницький інститут або лабораторія, технопарк, бізнес-інкубатор) з метою оперативного, гнучкого й адаптивного розподілу нових знань, наукових винаходів, результатів досліджень та інших інновацій [55, с. 89].

Інноваційний кластер в АПК може об'єднувати навколо науково-освітнього центру (ВНЗ) підприємства агрокомплексу, розташовані на території регіону та інформаційно об'єднані в межах новоствореної вертикально інтегрованої структури, а також спеціалізованого постачальника сільгосптехніки. Така кластерна модель потребує ефективного інформаційного забезпечення, дієвим інструментом якого є трансфер фундаментальних досліджень і прикладних розробок науково-освітнього центру, здійснюваний центром трансферу інноваційних аграрних технологій як окремим організаційним підрозділом [55, с. 90].

3.3. Розвиток ефективних організаційних форм господарювання в аграрному секторі економіки

Умови функціонування аграрних підприємств в ринковому середовищі передбачають постійне підлаштування до змін та ризиків, спричинених ними. Додаткові фактори впливу на діяльність сільськогосподарських товаровиробників обумовлені їх тісним взаємозв'язком із іншими суб'єктами ринку. Так, сільське господарство тісно пов'язане з промисловістю,

торгівлею та іншими галузями економіки, однак з ряду суб'єктивних і об'єктивних причин ці зв'язки порушено, вони мають переважно випадковий, стихійний характер.

Дезінтеграція господарюючих суб'єктів, що перебувають в межах одного виробничого циклу є нераціональним наслідком реформ, які обумовили руйнування старих господарських зв'язків, але не забезпечили в повній мірі напрацювання нових. Відповідно, існує потреба в посиленні інтеграції діяльності підприємства, що характеризуються спільними рисами.

Найбільш поширена форма такої взаємодії має міжгалузевий характер, що обумовлено більшою сукупною віддачею, яка виникає в процесі співпраці підприємств різних галузей, особливо за умови їх логістичної спорідненості. Така форма інтеграції передбачає налаштування виробничих та економічних зв'язків між підприємствами різних галузей, пов'язаними між собою технологічним та логістичним циклом. Така інтеграція має додаткові аргументи на свою користь, що проявляється завдяки поглибленню спеціалізації праці. Як результат, інтеграція спеціалізованих підприємств дозволяє реалізовувати можливості кооперації та співпраці в повній мірі.

Власне термін "інтеграція" в економічній теорії трактується у досить широкому значенні і походить від латинського "integratio" - відновлення, заповнення та "integrum" - цілий. Інтеграція поєднує у собі економічні явища та процеси, що полягають у взаємодії, зближенні, узгодженні діяльності, а іноді в об'єднанні різних підприємницьких структур, спрямованих на підвищення економічної ефективності їх господарювання [28, с. 261].

З переходом держави до ринкових відносин характерним для аграрного сектора став розвиток агропромислової інтеграції, що являє собою механізм господарювання, в основу якого покладено максимізацію прибутку за рахунок використання синергетичного ефекту при об'єднанні відокремлених частин єдиного виробничого процесу. Інтеграція дає можливість поєднати економічні інтереси її учасників, максимально використати сировину і

виробничі потужності, збільшити виробництво готової продукції та налагодити її реалізацію [28, с. 262].

Вибір інтеграції, як форми організації виробничих відносин зумовлюється багатьма факторами зовнішнього та внутрішнього походження. Одними із основних факторів, при цьому виступають науково-технічний прогрес, різниця у розвитку різних галузей, посилення конкурентної боротьби. При цьому враховуються також такі фактори, як: економічна та фінансова ситуація, політичний стан, нормативно-правове поле, акценти соціальної політики держави, екологічні норми та положення, а також ступінь їх дотримання; ринкові коливання. Умови здійснення інтеграційних зусиль в значній мірі обумовлюються також такими чинниками як зростання темпів виробництва продукції та нарощення виробничого потенціалу, структурними змінами у галузі та в конкурентному середовищі, внутрішньою мотивацією суб'єктів господарювання до змін і намаганні отримати додаткові вигоди. Внутрішньофірмова інтеграція агропромислового виробництва сприяє реалізації різного роду проектів та інтересі зацікавлених сторін. Вона сприяє скороченню витрат та зростанню доходів за рахунок кооперування, співпраці чи спільній діяльності. Вона також створює умови для росту рівня оплати праці тощо.

Виділяють різні організаційно-економічні види, напрями та форми агропромислової інтеграції. Напрямом інтеграції визначається внутрішнім змістом інтеграційних процесів, їх предметною стороною. Під ним розуміється вибір найбільш прийнятної (з позиції координації зусиль і ресурсів) організаційної форми ведення агропромислового виробництва. Основними напрямками інтеграційних процесів є: внутрігосподарський, міжгосподарський та міжгалузевий. Кожний з них має свої особливості та може застосовуватися залежно від стратегічної спрямованості діяльності підприємства [52, с. 71].

Отже, напрямками агропромислової інтеграції є:

- Внутрішньогосподарська – передбачає створення нових виробничих підрозділів, технологічно пов'язаних із основним виробництвом;
- Міжгосподарська – охоплює сферу виробництва та забезпечення інтегрованих підприємств матеріальними і фінансовими ресурсами, спільне вирішення соціальних питань;
- Міжгалузєва – являє собою інтеграцію сільськогосподарських і переробних підприємств для організації спільного виробництва та створення спільної інфраструктури.

Особливе значення у досліджуваних напрямках агропромислової інтеграції надається високому рівню спеціалізації, яка сприяє розвитку логістики, скорочує час між стадіями проходження сировини і готової продукції, запобігає територіальній розпорошеності, звужує коло посередників, в результаті чого досягається спільність сировинної бази, скорочуються втрати продукції, раціонально завантажуються виробничі потужності, зменшуються транспортні витрати, розширюється сфера використання сільськогосподарської праці, створюються додаткові робочі місця [34, с. 51].

Розрізняють два види інтеграції - горизонтальну і вертикальну. Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання підприємств взаємопов'язаних і суміжних галузей, з централізованим управлінням основними процесами виробництва й обігу продукції та формування на цій основі замкнутого циклу. Вертикальна інтеграція поділяється на виробничу, маркетингову та комбіновану. Горизонтальна інтеграція є поєднанням в одній фірмі виробництва різнорідної продукції на єдиній сировинній чи технологічній основі. Вона дозволяє досягнути економії за рахунок скорочення витрат та використання масштабності виробництва. Горизонтальна інтеграція поділяється на виробничу, фінансову, консультативну та соціальну [28, с. 41].

Інтеграційний процес у сучасних умовах господарювання необхідно розглядати як зв'язки між галузями, а саме: виробничі, які проявляються

об'єднанням ресурсів або результатів господарської діяльності переважно у матеріально-речовій формі; організаційні, що обмежуються у спільній діяльності в сфері планування виробництва, впровадження прогресивних технологій і методів господарювання, створення певних інтегрованих структур; економічні, які матеріалізуються у вартісній вимірі і поширюються на сферу "розподіл-обмін-споживання", охоплюючи кінцеві результати господарювання; соціальні, які пов'язані з організацією спільних акцій та заходів. Система зв'язків між галузями дає можливість створити додатковий синергетичний ефект, що проявляється у покращенні показників господарської діяльності інтегрованих структур (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Система зв'язків агропромислової інтеграції в аграрному секторі економіки

Джерело: Самостійна розробка автора

Інтеграція виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки належить до важливих соціально-економічних процесів спрямованих на розвиток продуктивних сил суспільства, і в сучасних умовах господарювання є важливим чинником підвищення ефективності аграрного сектора економіки. Результатом агропромислової

інтеграції є створення єдиної і цілісної виробничої, економічної та управлінської системи з метою забезпечення раціонального використання природного, трудового, виробничого, інвестиційного потенціалів певної території та підвищення конкурентоспроможності продукції. В основі розвитку інтеграційних процесів знаходяться економічні інтереси учасників у спільній діяльності. Об'єднання матеріальних, грошових, трудових ресурсів завжди сприяє нарощуванню синергетичного ефекту, який пов'язаний з тим, що комбіноване використання кількох взаємоузгоджених стратегій виявляється кориснішим, аніж ізольоване впровадження якоїсь однієї [34, с. 208].

Еволюція умов економічного розвитку в Україні спричинює дедалі більше зростання рівня конкуренції між виробниками у всіх сферах економіки, у тому числі в аграрній її сфері. Водночас реалізувати свої конкурентні переваги, навіть у разі їх реальної наявності, на основі застосування лише конвенційних засобів та методів стає все складніше. У багатьох випадках одне окреме підприємство, функціонуючи в ринкових умовах, має все більше труднощів у своєму відокремленому існуванні і функціонуванні внаслідок нестачі засобів, ресурсів, інновацій та якості працівників. Це об'єктивно змушує підприємства інтегруватись у виконанні певних виробничих функцій з метою концентрації зусиль і формування синергічного ефекту у реалізації своїх конкурентних переваг.

Однією з найбільш поширених і розвинених організаційних форм інтеграції підприємств є холдинг [1]. У результаті створення холдингу утвориться єдиний фінансовий казан, з якого можна перерозподіляти капітал, керуючись різними розуміннями: чи підтримуючи підприємство, що бідує в даний момент, чи ж підсилюючи пріоритетні напрями, щоб забезпечити всьому холдингу надприбуток [1]. Практичною формою реалізації процесу багатоаспектної інтеграції в аграрній сфері економіки є агрохолдинги.

Результати аналізу вже існуючої практики функціонування холдингів дозволяють певним чином розділити їх принаймні на три групи:

1. Змішана форма - холдинги, які об'єднують практично не зв'язані між собою структури. Наприклад, це можуть бути банки, що беруть участь у якомусь інвестиційному проекті.

2. Горизонтальна форма - холдинги, до яких входять структури, однорідні за напрямом діяльності. Така форма холдингів має переважно збутовий характер. Структурно такий холдинг являє собою здебільшого головне підприємство та його філіали, які об'єднує разом спільна логістична система та мережа місць збуту продукції. За рахунок використання ефекту масштабу така форма організації підприємств дає змогу знизити собівартість продукції і трансакційні витрати, і в цьому полягають її переваги. Як недолік можна відзначити те, що така форма організації підприємств може бути об'єктом пильного контролю з боку антимонопольних органів.

3. Вертикальна форма - до неї можна зарахувати підприємства, які об'єднуються спільним технологічним ланцюгом у виготовленні кінцевої продукції, наприклад, нафтопродуктів або продуктів харчування. Холдинги такого типу за своєю суттю нагадують концерни. Тут спостерігається високий ступінь концентрації капіталу, цінова стабільність і можливості швидкого інноваційного розвитку всіх учасників холдингу.

Ступінь незалежності підприємств чи компаній, що входять до холдингу, має суттєве значення. Наприклад, така незалежність створює низку переваг: у разі виникнення серйозних проблем в одного з учасників прями збитки несе головна фірма, а інші - страждають побічно. Крім того, здебільшого керівництво кожної незалежної компанії володіє певним пакетом акцій і тому зацікавлене в її процвітанні. Йому й делегуються повноваження у прийнятті рішень щодо розв'язання поточних проблем. Тому головна фірма більше уваги приділяє питанням стратегії, не дуже займаючись поточною діяльністю. Холдинг дозволяє об'єднати, на перший погляд, неосяжне, що стає головним гарантом успіху в країні, де займатися чимось одним більш ніж ризиковано (у той час як холдингова структура забезпечує наявність багатьох центрів прибутку; дозволяє оцінювати внесок

окремих структурних підрозділів і видів діяльності в загальний фінансовий результат; сприяє професійному росту менеджерів; здатна оптимально пристосовуватися до змін зовнішнього середовища; дозволяє вищому керівництву компанії переключитися від вирішення поточних проблем на розробку стратегії; забезпечує швидке впровадження нових ідей - як технологічних, так і маркетингових; відбирає й виховує підприємців серед широкого кола співробітників; дозволяє найбільш оптимально керувати витратами підприємства; за необхідності відносно просто (безболісно для підприємства в цілому) може бути зроблене закриття (ліквідація) одного з підрозділів і/чи видів діяльності) [7, с. 45].

У будь-якому разі діяльність вищих органів керівництва холдингу охоплює не тільки операції материнської компанії, а й всього холдингу в цілому, а на рівні спостережної ради материнського підприємства визначається стратегія розвитку всього корпоративного об'єднання [8, с. 31].

В аграрній сфері економіки зазначена форма організації економічних відносин та господарювання реалізується у вигляді агрохолдингів.

Агрохолдинг (від англ. *holding* -тримання, зберігання) - це сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції [9, с. 27]. За оцінками фахівців, виникнення й розвиток агрохолдингів є наслідком відсутності цивілізованого ринку земель та недорозвиненості системи державного регулювання економіки, а основним мотивом - намагання власників капіталу примножити свій капітал [50, с. 75].

Організація агрохолдингів викликана до життя також необхідністю зміцнення позицій виробника на ринку шляхом збільшення ареалів сировинних зон для власного виробництва, підвищення рівня своєї конкурентоспроможності за рахунок створення замкнутого циклу виробництва та спільної логістики і координованого управління всім технологічним ланцюгом виробництва кінцевої продукції, зменшення

ступеня фінансової ризикованості бізнесу та в кінцевому підсумку формування окремого бренду на ринку аналогічної продукції.

Слід зазначити, що на практиці до агрохолдингів часом зараховують себе й великі цілісні підприємства, які, по суті, не є холдингами, тобто не відповідають їх змісту. А часом, навпаки, на практиці великотоварні підприємства та їхні об'єднання створюються й функціонують як товариства з обмеженою відповідальністю й не декларують власного бізнесу з позиції холдингу, тому офіційно відстежити повний перелік агрохолдингів на ринку досить складно.

Агрохолдинги охоплюють, як правило, весь цикл виробництва, переробку та реалізацію продукції й відзначаються цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній і ресурсній основі. На відміну від сільськогосподарських підприємств, в яких основну питому вагу (44,5%) у складі основних засобів мають будівлі та споруди, тобто пасивна їхня частина, в агрохолдингах понад 41% припадає на машини й обладнання - найбільш активну частину основних засобів, від яких залежить рівень продуктивності праці та інших показників. Як результат, в агрохолдингах фондівіддача є майже в три рази вища порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами (2,3 грн проти 0,8 грн у сільськогосподарських підприємствах) [45, с. 70-71].

Об'єктивні техніко-економічні переваги агрохолдингів: високий рівень продуктивності праці, економія капітальних і експлуатаційних витрат на одиницю площі, більші можливості для раціональної організації виробництва, використання техніки, досягнень науки і прогресивної практики, зберігання та реалізації продукції в кращі строки й вищої якості. Одним із чинників, що зумовлюють успіх розвитку агрохолдингів, є налагодження ефективного менеджменту виробничих процесів, складовими якого виступають: підготовка та підвищення кваліфікації персоналу, управління ринковими ризиками, оптимізація фінансово-інвестиційної діяльності з урахуванням єдиної місії компанії й завдань на довгострокову

перспективу, контроль за раціональним управлінням бізнес-процесами [45, с. 71].

Небезпека, пов'язана з агрохолдингами, полягає також у можливому впливі капіталів з аграрної сфери в інші, де їх застосування може знайти кращу віддачу. А існуюча законодавча база їх діяльності є ще недостатньо сформована, тому під сумнівом може виявитись правомірність відносин між інвесторами і сільськогосподарськими організаціями у складі агрохолдингу. Ще більші проблеми можуть виникнути з узаконенням прав власності на консолідовані землі.

Результати проведеного аналізу створення й функціонування в Україні агрохолдингів дають підстави для висновку про те, що така форма організації виробництва та економічних взаємовідносин в аграрній сфері економіки поступово перетворюється на лідируючу і кількість агрохолдингів, незважаючи на наявність певних недоліків у їхній діяльності та окремих протиріч між ними й економічним і соціальним середовищем, поступово збільшуватиметься, все більше надаючи вітчизняному сільському господарству крупнотоварного характеру.

Виникнення й розвиток агрохолдингів в аграрній сфері господарювання в Україні є процесом об'єктивним і має під собою певне підґрунтя та передумови. Основні переваги такої форми організації виробництва та економічних взаємовідносин – це можливість концентрації капіталу, зниження собівартості продукції, зміцнення позиції на ринку, цінова стабільність, можливість швидкої модернізації матеріально-технічної бази та інноваційного розвитку, кращого кредитного сервісу. Основні недоліки процесу розвитку агрохолдингів в Україні стосуються переважного нехтування соціальними й екологічними проблемами на селі з боку агрохолдингів, у тому числі допущення хижацької експлуатації земельних угідь з метою максимізації свого прибутку в умовах недостатньо розвинутої нормативно-правової системи регулювання діяльності агрохолдингів та

незавершеності процесу формування ефективних земельних відносин [58, с. 112].

З метою реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів у державі потрібно створити необхідні передумови та реалізувати засади державного регулювання їх діяльності в частині удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності на землю й контролю за її використанням і якістю земельних ділянок, поліпшення системи кредитування підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки, регулювання експортно-імпортних операцій та територіальних аспектів операцій зі сплати агрохолдингами податків, гармонізації рівноваги між ресурсним потенціалом та здатністю землі до відтворення її родючості, узгодження функціонування агрохолдингів із стратегією розвитку сільських територій на засадах зрівноваженості.

Висновки до розділу III

1. Для досягнення ефективного рівня господарювання в аграрних підприємствах держава може використовувати спеціальний набір інструментів примусового або стимулюючого характеру. Їх основою є цінове регулювання, бюджетне фінансування, пільгове кредитування, страхування ризиків, пільгове оподаткування, фінансове забезпечення лізингу, антимонопольне регулювання, стандартизація і сертифікація, інформаційне забезпечення, захист прав власності, а також інформаційне та юридичне обслуговування. Важливим завданням на даному етапі є створення системи комплексного регулювання державного механізму сприяння розвитку ринкового середовища, що передбачає поєднання мети, цілей принципів та механізмів впливу на ситуацію в галузі з метою покращення її стану, забезпечення прибутковості аграрного підприємництва.

2. Важливим завданням управління аграрними підприємствами на сьогоднішньому етапі є забезпечення інноваційності їхнього розвитку. Основою впровадження інновацій, відповідно до існуючих розробок повинна стати комплексна система чинників та механізмів, направлена на отримання максимального ефекту від впровадження інноваційних розробок у практичну діяльність підприємств. При цьому доцільно об'єднувати зусилля не лише підприємств, але й держави, інноваційних центрів, венчурних та інвестиційних фондів, фінансово-кредитних та інших установ. Однією із форм такої інтеграції пропонується кластер, як нестатутне утворення суб'єктів господарювання, науково-дослідних установ та суб'єктів інфраструктури.

3. Агропромислова інтеграція є об'єктивним поняттям агропродовольчого виробництва, оскільки цілком природно передбачає поєднання виробників сільськогосподарської сировини та її переробки для надання їй стану, придатного до споживання в найкращому вигляді та формі. На доповнення до аграрних та переробних підприємств, на сьогодні інтеграційні процеси в галузі включають також суб'єкти інфраструктури, підприємств супутніх сфер економічної діяльності, наприклад, торговельні, транспортні тощо.

4. На сьогодні, однією із найбільш успішних з точки зору економічної ефективності є інтеграція аграрних підприємств в межах холдингів. Їх діяльність оцінюється вченими далеко неоднозначно, проте її основою є нарощення показника ефективності господарювання, концентрація на виробництві суто високорентабельних товарів, часто відмова від ведення тваринництва. Аграрні холдинги, на сьогодні хоча й розглядаються як найбільш продуктивні підприємства, все ж їхня діяльність повинна бути врегульована законодавчими нормами, які б дозволили уникнути зловживань з боку обох сторін аграрних відносин.

ВИСНОВКИ

1. Формування, в результаті аграрної реформи, системи підприємництва на ринковій основі, обумовило переважання ринкових механізмів в роботі аграрних підприємств та ринків. При цьому було сформовано ринкове середовище, насичено ринок різного роду підприємницькими структурами тощо. Проте ключова роль у агропродовольчому забезпеченні країни залишилася за аграрними підприємствами.

2. Діяльність аграрних підприємств в умовах проведених змін була піддана трансформаціям, серед яких зміна форм власності та господарювання, демократизація управління та забезпечення підприємницьких свобод. Це призвело до аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання: приватних аграрних підприємств, господарських товариств, фермерських господарств, виробничих та обслуговуючих кооперативів тощо. Останнім часом значного поширення набула така форма організації бізнесу в аграрному секторі як агрохолдинги.

3. Специфіка управління аграрними підприємствами впливає з умов їх функціонування. Основою управління аграрними підприємствами є реалізація системного підходу на рахунок взаємозв'язку внутрішніх змінних: цілі, персоналу, технологій та організаційної культури, а також адаптації до умов зовнішнього середовища. В зовнішньому середовищі найбільш актуальною для аграрних підприємств є проблема цінового диспаритету, проте актуальними є також й інші питання ведення виробничо-господарської діяльності та управління.

4. Аграрні підприємства Збарзького району Тернопільської області є цілісними майновими комплексами, що здійснюють діяльність у сфері виробництва продукції сільського господарства і її переробки. Аналіз виробничо-господарських показників досліджуваних підприємств засвідчив позитивну динаміку показників господарської діяльності, зокрема

підвищення рівня урожайності окремих видів сільськогосподарської продукції, відновлення поголів'я тварин тощо

5. Ефективність господарювання досліджуваних підприємств змінюється в позитивну сторону, останні роки господарювання дозволили отримати найвищий рівень рентабельності продукції, як у рослинництві, так і у тваринництві. Важливими напрямками вдосконалення діяльності та фінансово-економічних показників діяльності аграрних підприємств є розвиток ринку агрострахування з метою стабілізації фінансового стану аграрних підприємств; поглиблення агропромислової інтеграції за рахунок розвитку холдингових структур і кластерів; розвитку сільських територій, що у комплексі повинно забезпечити вирішення важливої наукової проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.- К.: Феміна, 1996, 64с.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144)
3. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27.
4. Податковий кодекс (офіційний текст). — 2012. — 915 с.
5. Цивільний кодекс України (офіційний текст). — 2004. — 915 с.
6. Закон України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. — ВВР України № 697 XII. — Ч. 2. — П. 1. — Ст. 37.
7. Закон України “Про акціонерні товариства” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008. – № 50-51, с. 384.
8. Закон України „Про господарські товариства” // Галицькі контракти. – 1996. – № 42. – С.40-50.
9. Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-ІУ "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). -2006. № 1. С. 17.
- 10.Закон України “Про підприємництво в Україні” // Бюлетень законодавства і юридична практика України – 2000 - №8.
- 11.Закон України “Про підприємства” // Бюлетень законодавства і юридична практика України – 2000 - №8.
- 12.Закон України “Про селянське (фермерське) господарство”// Підприємництво і ринок України.- 1992.- №1.- с.57-76.
- 13.Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” // Нормативні акти з фінансів, податків, страхування та бухгалтерського обліку. – 1997. – №11. – С.10 – 22.
- 14.Закон України „Про селянське (фермерське) господарство” // Підприємництво і ринок України. – 1992. – №1. – С.57 – 76.

15. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” № 1529 / 99 // Сільські вісті. – 1999, 9 грудня.

16. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

17. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. - 2009. - № 2. - С. 3-9

18. Анохін П.К. Кибернетика функциональных систем. Избранные труды. / П. К. Анохін // Медицина. - 1998. - 63с.

19. Артимяк З.С. Розвиток форм підприємництва в аграрному секторі та їх ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец. 08.00.04 „Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / З.С.Артимяк. – Львів, 2008. – 21с.

20. Бахуринська М. М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України . – К.:Знання,2010 . – 230 с.

21. Белінська С.М., Сучасні проблеми розвитку ринку земель / С.М. Белінська // Наукові праці. Науково-методичний журнал МДГУ ім. Петра Могили. - Миколаїв, 2007. - Т. 64. - Вип. 51. - С. 142-147.

22. Березівський З., Березівська О. Напрями розвитку організаційно-правових форм господарювання у Львівській області

23. Блащук Т. Організаційно-правові форми юридичних осіб у сучасному цивільному праві. / Т. Блащук. Підприємництво, господарство і право. - 2005. - № 8. - с. 3.

24. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництва: [підручник]. – К. : Вища шк., 2003. – 719 с.

25. Бойко Л.М., Трансформація агроформувань як напрям удосконалення земельних відносин

26. Братусь С. Н. Советское гражданское право: субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. - М. - 1984. - с. 52.
27. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту / Брігхем Є. ; пер. з англ. – К. : Молодь, 1997. – 711 с.
28. Быстров Г.Е. Правовые проблемы земельной и аграрной реформ в зарубежных странах: теория, практика, итоги, перспективы. - Минск: БГЭУ. - 2001. - 211 с.
29. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки // Економіка України. – 2004. - № 7. – С. 53-59.
30. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 333 с.
31. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. - М. - Л. - 1948. - с. 704 - 711.
32. Волошин Р. В. Ключові аспекти завершення земельної реформи в Україні / Р.В. Волошин // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених “Перспективні напрямки розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва” (Тернопіль, 18-19.09.2013). – Тернопіль: Крок, 2013. – С. 148-150
33. Волошин Р.В. Аграрне підприємництво в умовах дії мораторію на продаж сільськогосподарських угідь / Р.В. Волошин // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності” Секція № 6. Удосконалення економічного механізму в агропромисловому комплексі при різних формах власності (Тернопіль, 14.04.2011 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С.29-31.
34. Волошин Р.В. Розвиток аграрного підприємництва у контексті земельних трансформацій / Р.В. Волошин, Л.І. Заставнюк // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль, ТНЕУ. – 2010. – Вип.7. – С. 39-42.

35. Гаєць В.М. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України // Економіка АПК. – 2007. - № 7. – С. 11-19.

36. Гайворонський В. М., Жушман В.П. Аграрне право України Навчальний посібник / Харків: Право, 2013.- 237 с.

37. Гайдучький П.І. Утвердження соціально-ринкової моделі економіки України // Економіка АПК. – 2007. - № 8. – С. 3-11.

38. Гевко Р.Б. Підвищення ефективності виробництва біопалива / Р.Б. Гевко, Р.І. Розум // Матеріали круглого столу «Проблеми розвитку альтернативних та відновлювальних джерел енергії: економічний аспект» (26 травня 2011р.) Тернопіль ТНЕУ С. 26-32.

39. Глубіш Л. Я. Економічні важелі механізму державного регулювання виробничої складової продовольчої безпеки / Л. Я. Глубіш // Економічний форум. — 2013. — № 3. — С. 9—18.

40. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>

41. Гудзь О. Є. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О. Є. Гудзь, А. В. Сомик // Економіка АПК . – 2008. - №11. – С. 54-64.

42. Гудзь О. Є. Модернізація механізму кредитних субсидій підприємства АПК / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. - №9. – С.59-62.

43. Гуторов О. І. Економіко-екологічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх сталого використання [Електронний ресурс] / О. І. Гуторов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2010_1-3/GUTOROV.pdf (відвіданий 18 серпня 2015).

44. Дем'яненко М. Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я Дем'яненко // Облік і фінанси АПК,- 2008.- №3.-С.11-16.

45. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін. ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" ; за ред. М. Я. Дем'яненка. — К., 2011. — 372 с.

46. Державна програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена Кабінетом Міністрів України від 19 вересня 2007 року // Офіц. вісн. України. - 2015. - № 73. - Ст. 2715.

47. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми. – К., 2015. – 359с.

48. Діброва А. Д. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва в Україні / А. Д. Діброва, Л. В. Діброва // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2010. — Вип. 6/1. — С. 45—52.

49. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва. - К. : ВРД «Формат». - 2008. - 448 с.

50. Дієсперов В. С. Селянам – бути хазяями сільських територій / В. С. Дієсперов // Агроінком. – 2010. – № 1-3. – С. 7-12.

51. Дорош Й. М. Розвиток земельних відносин та системи землекористування в Україні: теорія, методологія і практика : [монографія] / [Третяк А. М., Дорош Й. М., Дорош О. С., Стецюк М. П.; за заг. ред. А. М. Третяка. – К. : ВІПОЛ, 2012. – 252 с.

52. Дудар Т.Г. Менеджмент [Текст] : навч. посібник / Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин, В. Т. Дудар. - К.: "Центр учбової літератури", 2013. – 336 с.

53. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю.В. Дзядикевич та інші. – Тернопіль: Астон. – 2016. – 392 с.

54. Кооперативи дозволять економічно вижити господарствам [Електронний ресурс] / Г. Новіков. -Режим доступу : <http://www.agrokraina.com.ua/agropolicy/172-gennadij-novikov-kooperativi-dozvolyat-ekonomichno-vizhiti-gospodarstvam.html>

55. Косарева Т.В. Аграрна логістика: сутність і багатоаспектність / Т.В. Косарева // Економіка АПК. -2012. - № 10. - С. 37-43
56. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії : [підручник] / Крикавський Є.В. - Львів : НУ „Львівська політехніка”; „Інтелект-Захід”, 2014. - 416 с.
57. Мельник Л. Аграрне виробництво в аспекті форм власності й господарювання / Л.Л. Мельник // Агросвіт. - 2010. - № 24. - С. 7-11.
58. Месель-Веселяк В. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. - 2010. - № 4. - С. 3-18.
59. Мочерний С.В. Економічна теорія : [навч. посібн.] / Мочерний С.В. - Вид. 3-є, доп. і перероб. - К. : Видавничий центр "Академія", 2005. - 640 с.
60. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=469%2F97-%E2%F0>
61. Проблеми формування оптимальних регіональних логістичних систем підприємств АПК [Електронний ресурс] / О.В. Корнієцький. - Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/177/knp177_1519.pdf
62. Саблук П. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. - 2009. - № 12. - С. 3-13.
63. Саблук П. Земля для фермера / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. - 2012. - № 8.
64. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: словник-довідник / за заг. ред. Р.Я. Корінця, М.П. Гриценка, М.Й. Маліка. - Львів : НВФ «Українські технології», 2010. - 160 с.
65. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за 2010 рік. - К., 2011. - 88 с.

66. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2009 рік / Державний комітет статистики України. - К., 2010. - 367 с.
67. Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004—2010. - том 1, 2004.
68. Турчіна С. Г. Методологічні аспекти формування системи управління сільськогосподарськими підприємствами: інноваційний підхід / С. Г. Турчіна, Н.І. Атаманець. - Вісник Сумського національного аграрного університету Серія «Економіка і менеджмент». – випуск 9. – 2011. – С. 119-123.
69. Турчіна С. Г. Методологічні аспекти формування системи управління сільськогосподарськими підприємствами: інноваційний підхід / С. Г. Турчіна, Н.І. Атаманець. – Вісник Сумського національного аграрного університету Серія «Економіка і менеджмент». – випуск 9. – 2011. – С. 119-123.
70. Федик П.С. Приватні підприємства в системі агробізнесу // Менеджер, - № 1, 2008 р. – С. 37-42.
71. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М. М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : матер. Других річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників (м. Харків, 5 лют. 2009 р.). - Х. : ХНТУСГ, 2009. - С. 18-25.
72. Харитонов Є. О. Цивільне право України. Підруч. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. -К. : Істина, 2015. - 776с.
73. Ціпуринда В.С. Впровадження інноваційних технологій в системі управління підприємством / Володимир Степанович Ціпуринда // Вісник КНТЕУ. – 2007. ; 4. – С. 45-47
74. Ціпуринда В.С, Методичні підходи до формування інноваційних моделей управління підприємством / Володимир Степанович Ціпуринда // Вісн, АПСВУ. -2007, - № 3. - С. 62-70.
- 75.Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.3 –12.

76. Юрчишин В.В. Перед ким і чим провинилися село і селяни? / Володимир Васильович Юрчишин. - К. : ННЦ ІАЕ, 2015. - 19 с.
77. Яцура В. В., Гриффін Р. В. Основи менеджменту. -Л.:Бак ,2011.